

NUMMER SEX 2004

KONNER

vision
och
tradition

I K O N E R

Ledare 3

Biblioteket bäst dagen efter 6-7
BENGT GÖRANSSON

De moderna pionjäreorna 8-14
BJÖRN TELL

"Min älskade Carl August!" 15-19
KARIN MONIÉ

Det handlar om kulturjournalistiken .. 20-21
BERTIL R WIDERBERG

*Konsten och vetenskapen
– dialog om en världsbild* 22-27
KARL-ERIK TALLMO

Bengt Hjelmqvist-symposiet i Lund .. 28-29

Mina Bibliotek 30-34
GUNNAR BROBERG

Rörelseminnen 35-39
PER AXEL NORDFELDT

Writers Museum i Edinburgh 40-41
SUZANNE MORTENSEN

Livet med Jöran 42-43
PER RYDÉN

*Ack! Om människan vore vis ...
om en resa i Spinozas tankar och
fotspår sommaren 2004* 44-50
BO GENTILI

*Bibliotekarierna och vitsarna
som varumärke?* 51-52
CHRISTER HERMANSSON

Framtidsfilen

Stanna upp. Tänka efter. Börja om. ... 53-55
SVEN NILSSON

Nästa nummer skickas den 16 februari.
Manusstopp den 28 januari.

2005!

Den första fråga Biblioteksbladet ställde till BTJ:s nya företagsledning löd: *Vad händer med tidskriften Ikoner?* Och svaret ljöd: *Den rör vi inte.*

Så då är det bara att (fortsätta) prenumerera!

Sex välgjorda, välmatade och välkomna nummer kostar under hela nästa år bara 400 kronor för privatperson och endast 480 kronor för institution. För den senare kategorin finns en reducerande skala med lägre pris per exemplar ju fler man abonnerar på.

Mer ingående upplysningar finns det hos BTJ Prenumerationservice dit ni också vänder er i alla slags prenumerationsärenden: 221 82 Lund, telefon: 046/18 01 90, fax: 046/30 79 47, e-post: pren@btj.se

Välkommen som (fortsatt) prenumerant på tidskriften *Ikoner – vision och tradition!*

IKONER – vision och tradition

Oberoende publikation utgiven av Bibliotekstjänst

SVERIGES
TIDSKRIFTER

6/2004
Årgång 7

Redaktör:
Jan-Eric Malmquist
jan-eric.malmquist@btj.se

Redaktionskommitté:
Inger Eide-Jensen
Tomas Lidman
Sven Nilsson
Birgitta Olander

Ansvarig utgivare:
Anders Persson

Grafisk form:
Identitet, magnus@identitet.se

Postadress:
221 82 Lund

Besöksadress:
Traktorvägen 11, Lund

Telefon:
+46 46 18 00 00
+46 46 18 02 61

Fax:
+46 46 18 04 32

Teknisk produktion:
Grahns Tryckeri AB, Lund

ISSN 1403-7211

www.btj.se/ikoner

Det snart gångna året har nog varit det mest gynnsamma av alla någonsin för de sektorer i samhället som handhar kultur-, informations- och kunskapsspridning. Aldrig tidigare har resurser, bidrag och medel stått som sådana spön i dessa backar som de gjort fr.o.m. i år.

Beslutsfattare och anslagsgivare har riktat sin uppmärksamhet dit med en entusiasm, omtanke och generositet som varit lika ovanlig som oväntad – men lika välkommen.

Statliga institutioner med myndighetsansvar gör utifrån en förstärkt finansiell situation allt det de tidigare inte fått gjort. Kommunala kulturinstanser vadar nu i alla de pengar de aldrig tidigare sett röken av och behöver inte längre stå upp till halsen i bara bekymmer, problem och utbrända arbetstagare. Plötslig har de råd, liksom personalen fått det för nu är också löneläget marknadsmässigt.

Teatrarna har lapp på luckan med upplysningen att entrén är fri. Konserter och operor spelas i salonger fyllda med gratispublik. I museerna kan vi numera komma och gå oavsett om vi är pankä eller inte. Arkivens påkostade teknik pekar ut Harald Blåtands anförvanter som ett nix, och när vi som företrädare det arbetande folket har möjlighet att ta oss till bibliotek oberoende av kategori så kommer vi också in i dem nuförtiden. Icke tillförne har förutsättningarna och tillgångarna varit vad de blivit!

Ett nygammalt departement har en minister med inflytelsestarka tentakler kvar i näringslivet. Styrelseledamöter liksom små och smärre chefer har ställt in bonusprogrammen och löst ut sina fallskärmar alltmedan koncerner, bolag, stiftelser och ägarkonglomerat skruvat ner lönsamhetstak(t)en. Storfinansens storvinster överläts med modest oegennyttighet till annat och andra. Ett inte oävet överskott har därmed kunnat dirigeras till vård, skola och omsorg, men en riktigt rejäl skvätt blev också destinerad en dittills behövande kulturvärld. Nuvarande utbildningsministern och förre näringslivsministern talar gärna om ökad samverkan mellan näringsliv och t.ex. utbildning på motsvarande sätt som nuvarande näringslivsministern och förre utbildningsministern gör det.

Särskilt omsorgade är det biblioteket som blivit, därtill med utfästelser om framgent fortvarighet. Inom denna prioriterade grupp har allting redan blivit bättre – arbetstillfällena, arbetstiden, arbetsförhållandena, arbetsmiljön och anställningstryggheten. Det är tjo och tjim i biblioteket och det måste vara en fröjd att få stå mitt i. På samma sätt som det blivit ett nöje att gå dit. Inga maskstungna potemkinkulisser

framför uppfordrande åthutningar, inga låsta toaletter eller krav på utkwitterade nycklar, inga PIN-koder, inga böteskrav, inga böss eller banditer och inga gonggongande gå hem kommandon. För numera är alla bibliotek alltid vidöppna. Exteriört ser de inte längre ut som gamla tiders fångvårdsanstalter eller spannmålssilon och interiört är det högt i tak.

De statligt subventionerade representanterna har fått välstärkta finansiella muskler att agera med. I nu demokratiska forskningsbibliotek är hyllorna öppna, magasinerna tillgängliga, handskrifterna får handteras utan att vara tjuvradade, aldrig förkommet material, kopiering är kostnadsfri likaså databaser, fulltextutskriften och åtkomsten av e-tidskrifter och e-böcker. Bibliotekarien har tid för oss allihop också efter klockan 18, borta är den anemiska skylten med ett versalt imperativ – TYSTNAD! – och inte ens Djävulsbibeln är belarmad.

Också på andra bibliotekshåll blir vi välkomnade av personal som är närvarande, godhjärtad, förnöjsam och tålmodig. Det har den nog alltid varit men än mer nu när så mycket mer blivit så mycket lättare. En biblioteksmänniska sitter inte längre i sammanträden och det har visat sig att verksamheten fungerar bra ändå, kanske rent av bättre. Upplysningsdiskar och informationspunkter är välbemannade av kunskapsrika och tillmötesgående befattningshavare och ingen sitter där längre med avskärmande apparition analyserande sambindningshäften. I stället finns den förenade kåren – mångfaldig, mångbildad och mångkulturell – glatt och otvunget, utåtriktat och förtroendeingivande mitt bland oss som letar, lånar, läser, lyssnar och lär. Tekniken är modern, tjänsteförrättaren expert och mången pc står i publikens tjänst. Framtidsoptimismen prunkar och aldrig har folkets kärlek varit hetare!

Plötsligt räcker nu pengarna också till kompetensutveckling. Det har blivit både möjligt och tillåtet att övervara t.o.m. Ikoner-Akademiens kvalitetsanstrukna aktiviteter som inte heller de längre behöver vara föremål för felprioriteringar på gränsen till tjänstefel. Och Biblist förevisar inte fler än 118 svar på frågan om vem som skrivit den troligen dikten som en låntagare påstått ska heta ”Tomten”.

Marknadsförandets nödvändighet har blivit marknadsföringens framgång. Överallt omkring oss visualiseras det moderna biblioteket. I affärer, varuhus och på systembolag, resebyråer och restauranger, i bussar och taxi, på tåg och flyg, i publika lokaler och kungliga gemak, i offentliga salar

och salonger, i väntrum, på privatmottagningar och privata mottagningar blir vi orienterade. Radion sänder nästan dagligen program som "I biblioteksetern" och tevekanalerna kämpar om tittarnas uppmärksamhet med inslag av slaget "I biblioteksrutan" o. likn. TV-matcherna avbryts i straffläggningsögonblicket eller vid avgörande servern i sista gamet eller när den avslutande putten är på väg mot hålet för att tittarna än en gång ska varseblivas allt det biblioteket kan, vill och gör. Ingen enda tittare faller därav samman utan engageras av budskapet och inte ens en sjöman opponerar sig. Före varje nytt kapitel i varje ny bok

finns nu en sida som gör reklam för alla de olika tjänster biblioteken kan offerrera bokläsaren.

Det ställe existerar inte längre där vi kan undgå underkunnigheten om att bibliotek nu kan hur mycket mer som helst än att bara hyra ut vältummade och bacillerade bokvolymmer mot vitesföreläggande. Fortfarande har biblioteken sina bestånd men nu bestående av friska och fräscha böcker, också om de så tillhör inkunabel-perioden, bland allt det där andra man numera erbjuder. Äntligen har vi fått det kultur-, informations- och kunskapssamhälle vi så länge varit förtjänta av och där inte

minst biblioteket anförtröts ett operativt verkställighetsansvar också framleds. Om detta år slutar så här hur ska då inte nästa börja, god jul!

Jan-Eric Malmquist

FOTO: EVA INGVARSSON

Hela bibliotekssverige nära till hands

Bibliotek, biblioteksansvariga, mässor och konferenser. Bibliotekslagen, tidskrifter, utmärkelser och priser.

Det är dags att beställa Bibliotekskalendern 2005. I år med nytt utseende, lägre pris och på allmän begäran – utan almanacksdel.

Läs mer på www.btj.se/bibliotekskalendern eller kontakta kundtjänst: 046-18 01 80.

Bibliotekstjänst

I K O N E R A K A D E M I E N

Ikoner-Akademien inbjuder i samverkan med DIK-förbundet till konferensen

DET ÄR INTE DITT FEL!

Om etik i bibliotekaryrket

Det ökande våldet i samhället, omvittnat och påtagligt, är nu på väg in också i biblioteket. Hur agerar och fungerar biblioteket? Som en juvelerbutik med pansarglas och järnjalusier där man inte kommer in och inte ut förutan att ange den personliga pin-koden? Vem har ansvaret för ordningen och redan, Securitas? Har ett bibliotek skuld i om någon lånad bok eller utnyttjad PC-plats är grunden till ett brott?

Om ett antal sådana akuta frågeställningar ska den här konferensen handla. Hur man kan tackla eventuellt kommande problem med

hjälp av konkreta och erfarenhetsmässiga exempel. Men också en diskussion kring yrkesetiska riktlinjer och regler såväl utom som inom bibliotekssfären.

Britt Marie Häggström, DIK; Robert Wallace Vaagan, Høgskolen i Oslo; Torny Kjekstad, Baerum Kommunes bibliotek; Felipe Estrada, Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet; Elisabet Pallin, Sveriges Farmaceutförbunds Etikråd; Charlotta Thorell, BIVIL-utbildad bibliotekarie, Vilhelm Backman, Stockholms stadsbibliotek

- Tid:** Tisdagen den 19 januari 2005 kl. 09:00-16:30
Plats: Svenska Läkaresällskapet, Klara Östra Kyrkogata 10 i Stockholm
Pris: 1 500 kr inkl morgon- och eftermiddagskaffe samt lunch
Anmälan: Jan-Eric Malmquist BTJ 221 82 Lund; tel.: 046/18 02 61, fax: 046/18 04 32; e-post: jan-eric.malmquist@btj.se

Biblioteket bäst dagen efter

Bengt Göransson

Några iakttagelser om folkbiblioteket och dess många roller.

1. Biblioteket som fiende och/eller terrorist

Mitt i Bokmässan exploderar en upprörd Johan Norberg på den sida i *Dagens Nyheter* som kallas Debatt, men som hellre borde heta Anslagstavlan eftersom den i regel innehåller meddelanden från överhet och elit. Norberg har upptäckt – sannolikt utifrån det faktum att hans egna böcker inte finns i lika många exemplar i svenska folkbibliotek som Naomi Kleins – en vänstervridning av inköpspolitiken. Att det kan röra sig om en marknadsmässig anpassning till efterfrågan kan denne nyliberal inte föreställa sig. Han misstänker en politisk styrning utan att inse att han själv önskar just en sådan för att hindra marknadskrafterna att få styra.

Detta kan man ironisera över, men jag fångas av något helt annat. Jag känner igen mitt eget 1970-tal när vi hederliga och lojala socialdemokrater irriterades över bibliotek som glatt exponerade vårt partis och den socialdemokratiska regeringens värsta kritiker. Det var exponeringen, inte före-

komsten av kritik och kritiker, som vi såg som orsak till våra sviktande valresultat. Tänk om Norbergs artikel aviserar en vänstersväng bort från nyliberalismens numera ganska tjälskadade körbanor!

2. Biblioteket som soppkök

Många är det som ser bibliotekets viktigast uppgift ligga i att det förser fattiga medborgare med de böcker de inte har råd att köpa själva. Denna syn är inte mindre farlig för biblioteken än den är falsk. I själva verket är det de som har de största bokhyllorna hemma och de flesta böckerna som lånar flest böcker. Bibliotekets fördelningspolitiska värde ligger inte i flyttandet av böcker från rika till fattiga, lika lite som välfärd är ett med välgörenhet synonymt begrepp. Bibliotekets grundläggande samhällsuppgift är inte soppkökets utan den att vid sidan av bokutlåningen (vari jag för enkelhets skull inräknar arbetet med andra media) tillhandahåller en bild av det intellektuella och kulturella tillståndet i samhället. Härav följer också att man aldrig – som man gjorde i en del kommuner för drygt tjugo år sedan men

förhoppningsvis inte sedan – retroaktivt omprövade gjorda inköp. Den gången var det barn- och ungdomslitteratur vars värde ansågs ringa som plockades bort. Jag hävdade bestämt att också de böcker som förlorat anseende borde vara kvar, eftersom de gav dagens besökare ett viktigt besked om värderingar som gällde då. Sudda inte bort negerkungen ur Astrid Lindgrens böcker, vare sig vi tror att hon tänkte nedlåtande på svarta eller skäms i sin himmel över en formulering som aldrig skulle passera idag.

3. Biblioteket som tempel

Underskatta inte bibliotekets roll som tempel och andaktsrum. Det handlar inte om ett rum för underdånig tillbedjan men väl som plats för eftertanke om den enskildes roll som människa och del av en större gemenskap. Låt mig förtydliga mig. Det finns en klassisk bild från London i maj 1940, under blitzens mest fasaväckande år. Den föreställer biblioteket i Holland House. Byggnaden är sönderbombad, taket har störtat in men några bokhyllor har klarat till och med att hålla kvar böckerna på sina hyllor. Några allvarliga män står tyst vid hyllorna och bläddrar i böcker de plockat ut. Tror någon att de gick dit den dagen för att kolla om Agatha Christies senaste hade lämnats in av en låntagare som hade vägarna förbi när bomberna slutat falla? Naturligtvis kom de inte för den sakens skull. De gick dit för att manifesteras sig som kulturvarer, som människor som tänkte fortsätta att hävda sitt människovärde mot barbariet. Deras besök i biblioteket var en bekännelse till civilisationen och till civilisationens kraft.

Biblioteket måste veta att ta vara på och utveckla denna civilisatoriska uppgift.

4. Biblioteket som kunskapsbank

Att biblioteket tjänar som kunskapsbank är inte alltid lika självklart som det var tidigare. Nya tekniker, lättheten att söka fakta via internet, ersätter en del av våra besök i biblioteksrummen men det är farligt att tro att de ersätter biblioteket. I själva verket ger oss internets överflöd av sökdata ännu större anledning att söka upp boken. En artikel studerad i en bok ger oss helt andra källkritiska möjligheter än samma artikel läst på dataskärmen. Var står artikeln i boken? Hur stort utrymme tar den jämfört med andra artiklar i samma bok? Finns det andra artiklar vars tilltal får mig att tvivla på saklighet, bakomliggande kunskap och åsikter? Media ersätter sällan varandra, och de är inte utbytbara. Nya media tillför nya värden och nya möjligheter, men de onödiggör inte de gamla.

5. Biblioteket som det goda hindret i den onödiga brådskans tid

Bibliotekets största värde kanske rentav ligger i dess tröghet. I en tid då vi alla provoceras av brådskan – häng med, tappa inte farten, du måste bestämma dig nu – kan biblioteket bli det goda hindret för oöverlagda beslut och åtgärder. Det tar ju tid att plocka fram böcker och än längre tid att läsa dem, och den trägne biblioteksbesökaren lär sig att ställa den enda riktigt viktiga motfrågan till dem som kräver snabba svar: Hur mycket fortare tror du att du tänker än Lionardo da Vinci tänkte för femhundra år sedan? Tre gånger, trehundra gånger eller rentav trehundertusen gånger? Vi kanske tänker i ungefär samma takt som man gjorde då och bara har låtit oss luras av det faktum att

den färdigtänkta tanken idag låter sig både mångfaldigas och distribueras över hela jordklotet på bråkdelar av sekunder till att tro att också tänkandet går fortare.

Biblioteket blir ett av våra bästa argument för att skaffa oss tid att tänka.

Slutsats av iakttagelser av fem av bibliotekets roller

Vid sidan av att förse oss läshungriga med läsvärt och läsbart – en inte oväsentlig serviceuppgift – behövs biblioteket som grund för kultursamhällets

Bengt Göransson var kulturminister 1982 och utbildningsminister 1989-91. Ordförande i Augustprisets skönlitterära jury 2004

utbyte av tankar och idéer mellan samhällsmedlemmarna. Opinioner bildas som bekant alltid nästa dag, aldrig i det ögonblicket kampanjbudskapet kastas oss i ansiktet snarare än in i huvudet. Det är först när det vi sett, läst och noterat prövas i morgondagens samtal med dem vi litar på och har förtroende för, i den lilla sociala gemenskapen, som de djupa opinionerna bildas och de fruktbärande åsikterna formas. Och det är också där, i den nära gemenskapen som demokratin blir möjlig, när Cartesii Cogito, ergo sum! Jag tänker alltså finns jag till! inte devalveras till Jag tycker, alltså finns jag till! som demokratin blir möjlig.

Det är fördenskull som jag påstår att biblioteket alltid är bäst dagen efter.

E-post: bengt.goransson@abfstockholm.se

De moderna PIONJÄRERNA

Björn Tell

En överbibliotekarie "for export only"?

Då den amerikanske kongressbibliotekarien Luther Evans efter sina Parisår återkom till USA minns jag att han vid ett lunchsamtal inför en mängd kollegor i Special Libraries Assn yttrade: "After my Unesco experiences I had to go down to Texas to restore my mental health". Under de senaste 50 åren har jag haft mycket att göra med Unesco, men motståndet frestelsen att trots erbjudanden bli anställd vid huvudkontoret. I stället har Unesco gjort så att jag kunnat komma ut och arbeta på fältet runt om i världen.

Jag är född 1918. Min far var bokhandlare och mitt liv tycktes utstakat så att också jag skulle bli bokhandlare på Biblioteksgatan i Stockholm. Efter tio års praktik i branschen sökte jag stipendium från Albert Bonniers 100-års-

minne för att studera bokhandel i Paris. Med dess hjälp arbetade jag under en höst i Librarie Larousse som "stagiaire". Det var just efter kriget och man levde ännu under knapphetens kalla stjärna. På närliggande Café de Flore kunde jag få sitta bland intellektuella storheter som Simone de Beauvoir och Jean Paul Sartre, som flitigt skrivande försökte att hålla sig varma under frostiga morgnar. Mycken tid gick också åt till att i Bibliothèque Nationales katalogsal belägga referenser från ett rumänskt universitet.

Under min Paristid hade min far lämnat bokhandeln. Jag kom tillbaka till en arbetsplats som den nye chefen knappast ville se sin företrädares ättling på. Det blev att i hast söka plats. Det råkade bli som ombudsman för bokhandelsmedhjälpareföreningen BMF. Lösningen ansåg jag som temporär. Den gav dock rika tillfällen att lära känna författare och för-

lagsfolk samt att delta i förhandlingar med nattmanglingar. Jag hade visserligen en lic. i geografi, men skulle jag på nytt in på affärsbanan fordrades andra kvalifikationer. Efter att det under kriget hade hetat: "Det ska vara en fänrik i år!", så gällde nu: "Det ska vara en civil-ekonom i år!"

Jag sökte mig in på Handels-högskolan vid Sveavägen. Men för att samtidigt förena arbete med studierna, kunde jag inte fortsätta på BMF med dess resor ut till kretsarna och de sena författarkvällarna på föreningslokalen. Jag sökte därför en utannonserad amanuensstjänst vid Riksdagsbiblioteket. Där började arbetet inte förrän klockan tio på dagarna, vilket gjorde att jag kunde klara av kurserna i kostnads/intäktsanalys på morgnarna och med hjälp av cykel infinna mig i tid på biblioteket. Jag tyckte nog att biblioteksarbetet inte var så väsensskilt från bokhandelns, men mycket mer hierarkiskt och formellt.

Det började på Riksdagsbiblioteket

Om man hade en lic.-examen i bagaget skedde utbildningen vid RB liksom vid universitetsbiblioteken genom vad man kan kalla "on-the-job training", alltifrån uppställning och nedtagning av böcker till katalogiseringens alla intrikata detaljer. Som meteorolog har det senare alltid förvånat mig att det är långt mer invecklat att beskriva en bok än att beskriva väderlekens alla olika element. Medan det senare sker under tidspress, verkar det som om bokbeskrivningen kan ta all tid i världen för att tillfredsställa behov, som ännu ingen säkert kan uttala sig om är av rationell natur.

När jag ser tillbaka i tiden från det jag började min bana vid RB 1949, för att sedan övergå till Handelshögskolans

bibliotek, Atomenergis bibliotek, KTHs bibliotek och slutligen Lunds UB, där jag pensionerades 1983, har det skett en utveckling utan motsvarighet i historien. Varken Kallimachos eller Magliabechi eller för den delen Oscar Wieselgren eller ens Tönnes Kleberg kunde ha drömt om den våldsamma förändring yrket skulle genomgå under förra halvsekle.

Lat som jag är av naturen fäste jag mig tidigt vid yrkets upprepningar av en gång gjorda noteringar. Det måste finnas enklare lösningar än att göra omskrivningar. Det är känt att det tog lång tid innan de vetenskapliga biblioteken introducerade användningen av skrivmaskiner. Det var vanligt att för hand upprepa samma beskrivningar på lånesedlar och bokstickor, något som framgått av min kollega Eva Eneblads uppsats i RBs nyligen utgivna 150-års-historik. På RB gällde det att introducera användning av karbonpapper. På Handels kom en adresseringsmaskin till pass för kortdupliceringar med avmaskning av oönskade element för att tillfredsställa såväl nominal- som realkatalogens behov. Men den stora utmaningen kom på Atomenergi, som då hade landets kraftigaste dator, som med sina blinkande elektronrör upptog en hel sal på KTH.

Hur bemästra informationsfloden?

Biblioteksdebatten under denna tid kom i vårt land liksom internationellt att handla om den våldsamt ökande informationsfloden och hur den skulle bemästras. Systemkonstruktörer dök upp alltifrån Ranganathan, vars Colon-system dammades av, till Brian Vickery med sitt fasetterade system. Deweys decimalsystem och UDK ansågs föräld-

rade och icke uppdaterade för att fylla dagens behov, för att inte tala om folkbibliotekens SAB-system, som var för grundt för att rymma nya ämnesområden. Nya former för sk koordinerad indexering kom i fokus, och jag kom att undervisa bibliotekarier i boolesk algebra åskådliggjord genom sk Venn-diagram. Det gällde att finna lämpliga slagord vid den analytiska indexeringen för att dokumenten senare skulle kunna återfinnas. Slagordsförteckningar, nu kallade tesaurer, såg dagens ljus och började konstrueras inom olika ämnesområden. För att uppskatta hur bra de olika systemen klarade återvinningen tillkom nu begrepp som recall och precision. Men ännu väntade världen på datorernas intåg på sökfronten. Ett viktigt förbud utgjorde Vannevar Bushs Rapid Selector.

Jag förhöll mig kallsinnig till klassifikationssträvandena, särskilt som jag efter en ingående studie fått en bestämd uppfattning om klassifikatörers inkonsekvenser i indexerandet och senare funnit att man inom ett bestämt ämnesområde kunde göra effektiva datorsökningar med hög precision enbart med hjälp av orden i titlarna. För att få en internationell överenskommelse om antalet grova ämnesområden föreslog jag Unesco att upprätta en lista över sådana, som skulle kunna begagnas som första ingång vid datorsökningar av titelord. Jag kunde tänka mig en 300-400 någorlunda definierade ämnesområden. Unesco uppdrog då åt FID, den internationella dokumentationsfederationen, att åstadkomma detta. Det resulterade emellertid i ett nytt hierarkiskt UDC med över 4 000 ämnesbeteckningar, något som snabbt fick förpassas till det ovala arkivet.

Men tanken att man skulle kunna

använda fri text i titlar och referat för sökningar förskräckte många kollegor, som såg sin framtid hotad. Kungl. bibliotekets klassifikatorer anmärkte att man aldrig skulle kunna finna en bok som handlade om vällinglockor med en titel som Blå välling och sur gröt om den inte klassificerades. Det hjälpte inte att jag påpekade att man nu hade möjlighet att ta med både titel och undertitel i den bibliografiska beskrivningen som i maskinläsbar form kunde rymma hart när obegränsad textmängd till skillnad från katalogkortens naturliga begränsning. Undertiteln innehöll just ordet vällinglockor.

Pionjärbete med dator inom bibliotekssektorn

Nu följde åtta verksamma och intressanta år på Atomenergi med uppbyggnad av ett modernt vetenskapligt rapportbibliotek och utnyttjande av datorer för biblioteksrutiner och litteratursökningar. Det började med att biblioteket fick en fransk dator, Filmorex, som elektroniskt avsåkte inkodade mikrofilmade tekniska rapporter. Sökresultaten kunde sedan via en printer uppförstoras i full skala. Men den blev snart otidsenlig. Printern visade sig dock utomordentligt användbar för att förstora de rapporter som erhöles som microfiches. Den kom att förbättras av AE:s verkstad, och en kopia såldes till en dokumentationscentral i Brasilien.

I litteraturen hade jag funnit att man inom bibliotek hade gjort ansatser för att använda datorer inte bara för litteratursökning, utan även för uppgörande av register, konkordanser och utlåningskontroll. Då Nordisk Vetenskaplig Bibliotekarie-Förbund hade uppmärksammat den snabba utvecklingen av tekniska hjälpmedel för bibliotek, före-

slog man att jag skulle anordna en nordisk konferens om dessa frågor i Studsvik 1961. Jag undersökte möjligheterna att inför denna utföra en praktisk tillämpningsövning. Bolaget disponerade ju över en av landets kraftfullaste datorer, en Ferranti Mercury.

För forskningen vid företaget var vetenskapliga tidskrifter av stor betydelse och jag ansåg det dags att nu ta itu med den mängd tidskrifter som bolaget hade utspritt på ett dussintal ställen och göra en beståndskatalog. Den uppgiften föreföll realiserbar på datorn före konferensen med hänsyn till insats av arbete, tid och förväntat resultat. Men alla de arbetsuppgifter i ett bibliotek som sammanhänger med tidskrifter, berör endast till en mindre del själva förtecknandet och lokaliseringen. Minst lika viktigt är en prenumerations- och utlåningskontroll, beståndsuppgifter och kostnadskontroll. Under programmeringsarbetet som företogs tillsammans med Per-Erik Persson, en specialist i bolaget, visade det sig att man med liten extra insats även skulle kunna inkludera uppgifter av ovan antytt slag, och slutresultatet kom att fullt ut motsvara förväntningarna.

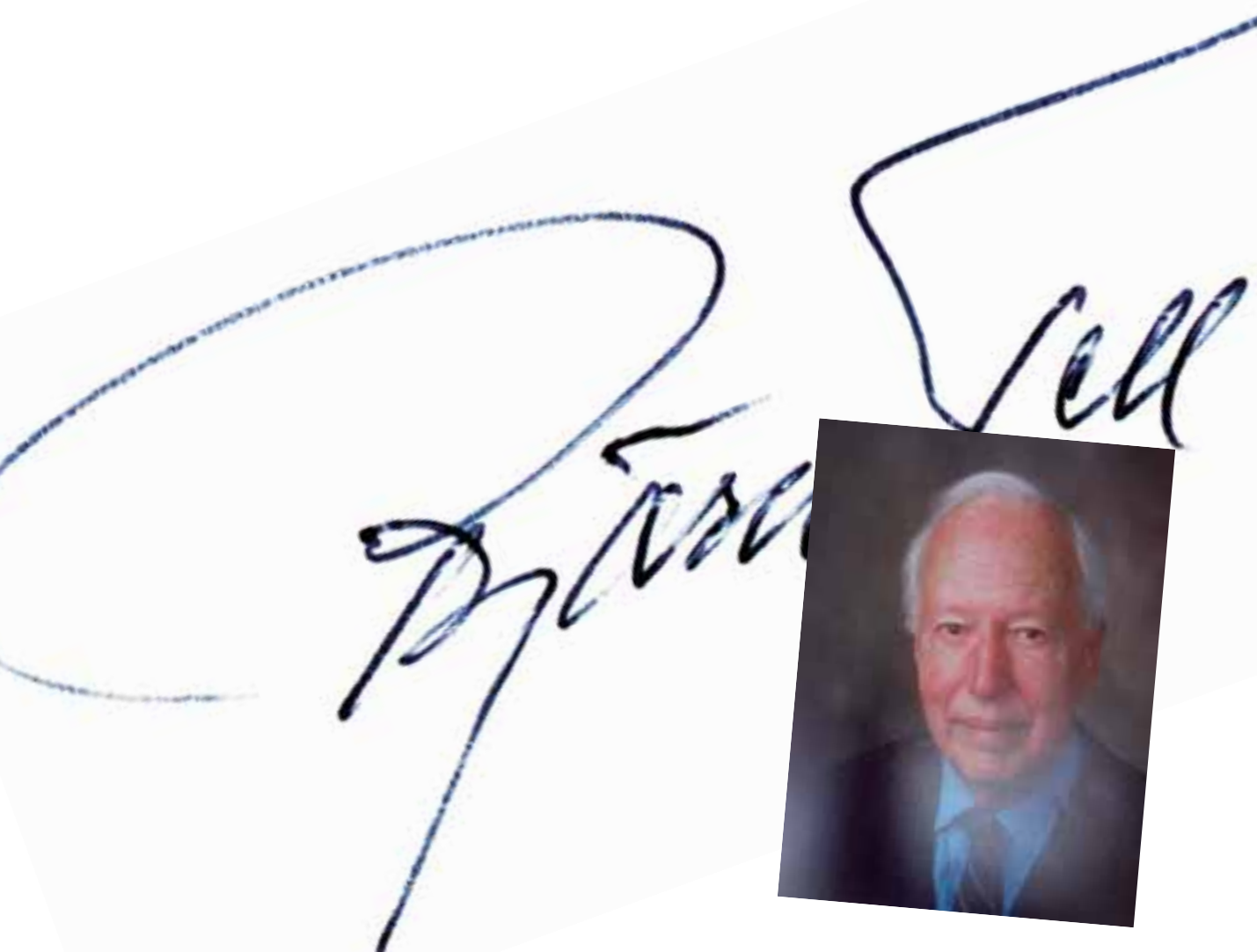
Datorn var i första hand avsedd för tekniska och vetenskapliga beräkningar av avancerat slag. Den skilde sig därför från datorer för kommersiella beräkningar, där man inför mängder av data för att utföra relativt enkla beräkningar. Som in- och utmatningsorgan tjänade en hålremsa, vilket gjorde kodningen mer komplicerad än vad som var fallet med hålkort, som då var det vanliga inmatningsmediet. Med hänsyn till stor datorns minneskapacitet som vi idag skulle kalla bedrövlig, och som på den tiden gjorde att den endast kunde hålla 128 tecken i RAM-minnet att jämföra

med den PC jag använder för denna uppsats, som håller 96 000. Minnets begränsning gjorde därför att de flesta tidskriftstitlar måste förkortas efter en internationellt accepterad norm, nämligen Chemical Abstracts' tidskriftslista. Datorn hade en typkedja för både gemena och versaler, varför vi tidigt inom biblioteksvärlden kunde producera en hyfsad typografi till skillnad från dem som begagnade hålkortmaskinernas versaler.

Då datorlistan som en av de första i världen framlades vid konferensen 1961, ansåg konferensen det angeläget att överväga om man inte borde göra en samkatalog över alla löpande tidskrifter i svenska forskningsbibliotek med hjälp av dator. Jag föreslog därför biblioteksrådet Sune Lindqvist vid KB att ta upp detta som ett projekt och ta kontakt med IBM för en sådan lista, vilket han också gjorde. Men projektet bollades över till Statskontoret med förödande konsekvenser för de vetenskapliga bibliotekens anslag. I stället för en lista över utländska tidskrifter i forskningsbibliotek, blev det efter ett mångårigt arbete systemet LIBRIS grundat på amerikanska MARC-formatet och Anglo-American Cataloging Rules.

ABACUS – något att räkna med

Som ordförande i Tekniska Litteratursällskapet (TLS) kom jag 1963 att stå för en internationell konferens för FID – Fédération Internationale de Documentation. Jag träffade där prof. Pauline Atherton-Cochrane, University of Illinois, som under mina kommande år skulle bli en outsinlig inspirationskälla och vägledare i den amerikanska utvecklingen på informationsområdet. Det medförde också att hon bland sina

amerikanska kollegor kallade mig för "the Swedish spy" eftersom jag anpassade amerikansk teknik till svenska förhållanden. .

Styrelsen för Atomenergi hade fått stark kritik från industrin att inte sprida information om de tekniska rapporter bolaget erhöll från sina samarbetspartner i utlandet. Man hade därför beslutat att ge ut nyförvärvslistor över denna accession. Naturligt var då att göra det med de program vi kom att utveckla för såväl inmatning av dokument som sökning i den ständigt växande databasen över rapportlitteraturen. Prof. Cochranes insats var att ge programpaketet ett namn – ABACUS – som kunde uttydas som AB Atomenergi Computerized User-oriented Services.

Att man hade ögonen på oss inte minst internationellt framgår kanske av följande notis i en amerikansk bibliotekstidskrift:

"Oftentimes, information scientists in other countries have been able to do on a small scale what we in the States don't attempt because we are waiting for the Library of Congress or NASA to do it for us. Björn Tell's SDI service for Scandinavian engineers and scientists is an example librarians in the United States are still talking about it, for he, as librarian of the Royal Technical Institute in Sweden, has merged several databases from commercial services and provides weekly SDI output on a cost basis for several hundred subscribers."

Vad var det vi sysslade med? Informatologi, informatics, infologi?

Själv hade jag under mina statistikstudier under professor Sten Wahlund kommit i kontakt med hålkortsmaskiner och bevistat hans kurs om dessa under 1949, för att sedan följa utvecklingen på området. Jag lärde mig även programmera i diverse maskinspråk. Datavärlden var då uppdelad i två tillämpningar, nämligen numerisk analys och administrativ databehandling. Ingendera passade särskilt väl för det slags informationsbehandling som jag var intresserad av, nämligen ordbehandling av det slag som antytts ovan såsom textsökning, register, ordfrekvenser och konkordanser. Så utöver numerisk analys och ADB sökte

jag en term eller ett ord som skulle motsvara mitt fält. I USA hade termen information retrieval – IR – börjat tillämpas. Jag försökte med ”informationsrekuperation”, något som jag insåg var för tungt och aldrig skulle få genomslag. Nästa försök var ”informatologi”. Sedan 60-talet hade det internationellt diskuterats om det var någon väsentlig skillnad mellan vetenskapliga dokumentationsaktiviteter och motsvarande former inom bibliotekens bibliografiska område, eller om skillnaden bara låg i hur termerna användes, eller om målsättningen och metoderna för aktiviteterna var väsensskilda inom bibliografi och biblioteksvetenskap, och vad var egentligen innehållet i termen ”dokumentation”? Ryssarna med professor A.I. Mikhailov nappade på mitt begrepp ”informatologi” och skapade termen ”informatika” eller ”informatics” som kom att användas av VINITI, det ryska informationsinstitutet och inom östblocket.

Kommittén för maskinell databehandling hade 1961 avlämnat sitt betänkande och fäst uppmärksamheten på administrativ databehandling. Man omnämnde även möjligheterna till informationssökning. Universitetskanslersämbetet ansåg att det behövdes en utredning för att skapa en ny professur. Att man valde mig att ingå i detta sammanhang berodde kanske på att man inte riktigt visste vilken riktning utvecklingen skulle ta. Under några vinterdagar och nätter på Getå pensionat föreslog vi en professur i informationsbehandling särskilt administrativ databehandling. Den professuren inrättades snart därefter vid KTH med Börje Langefors som förste innehavare. Det visade sig att Börje brottades med samma problem som jag att finna ett

passande ord för vad han tyckte hans ämne skulle syssla med. Av min term ”informatologi” myntade han termen ”infologi” som en pendang till termen ”datalogi.” Han hade ju själv skapat begreppet ”dator” för datamaskin.

Som en personlig framgång anser jag det som då mitt PM till Forskningsberedningen citerades i 1965 års statsverksproposition, som så småningom resulterade i framkomsten av SINFDOK, det statliga rådet för information och dokumentation, försett med en icke föraktlig budget. Däremot blev Forskningsbiblioteksrådet en missräkning, på grund av att KB inte ville göra någon satsning på det. I stället blev det kallelse till ointressanta sammanträden där ofta de äldre överbibliotekarierna satt och sov. Tack vare SINFDOKs forskningsanslag utvecklade vi vid KTHB ett unikt kunnande i litteratursökning, speciellt med utnyttjande av fritextsökning. Där fick jag hand om ett antal begåvade och intresserade systemerare och tekniska litteraturanalytiker. Bl a påvisade vi otillräckligheten vid sökningar med enbart termer från exempelvis ERIC Thesaurus, vilket fick amerikanerna att göra en ny reviderad upplaga. Det var även där som man första gången i Europa prövade användningen av en uppringd linje till en nod i Darmstadt för litteratursökningar i ESAs nätverk.

Stopplistan sätter stopp för "varor" i köplagsindex

Peter Luhn vid IBM kom vid den här tiden fram med sin KWIC-teknik – KeyWord in Context-, där titeln återges som en ordsträng som snos runt så de olika orden i titeln kommer i uppslagsställning och sorteras alfabetiskt. KWIC användes i publikationen

Chemical Titles, en av kemister då mycket utnyttjad referensskälla. När jag träffade honom vid en Gordon Research Conference 1966 och han frågade vad jag tyckte om KWIC, sa jag rent ut att jag ansåg typografin bedrävlig, eftersom man bara använde versaler, något som IBM alltför länge erbjöd. Däremot hade vi med en särskild typkedja till Ferrantin enligt ovan kunnat återge både gemena och versaler. ”You are complaining about the typography, don’t you realize the beauty of the retrieval idea!” utbrast han förtörnad. Trots det blev vi vänner intill hans död. Med hjälp av Atomenergis smarta programmerare gick vi in för att förbättra KWIC inte bara typografiskt utan även uppställningen genom att göra ett sk KWOC-register – KeyWord Out of Context, eller KWOT – KeyWord Out of Titles, som vi använde i nyförvärvslistorna.

Samarbetsorganet för ADB inom rättsväsendet uppmärksammade tekniken och önskade framställa ett KWOC-register för några av de centrala förmögenhetsrättsliga lagarna, en uppgift som blivit aktuell på grund av Kammarrättens decentralisering. Vi lånade därför ut programmet till Statskontoret. Efter att ha behandlat lagtexten med vår stopplista av intetsägande ord, kom varje uppslagsord att stå som rubrik till en samling satser i vilka ordet förekom med hänvisning till lag, paragraf och moment. Statskontoret gjorde sig dock aldrig besvär med att kolla stopplistan. Jag hade för att spara minnesutrymme delat upp de ca 600 stopporden i listan i stam, prefix och flexionsändelser. Imperfektformen ”var” tillhörde stopporden, vilket blev till förfång för köplagen, där ”vara” och ”varor” är vanliga

termer. ”En kvarstående skönhetsfläck” som professor Jan Hellner uttryckte det om kontorets publikation.

Detta sätt att använda datorn för textanalys, gjorde att vi även kunde göra frekvensstudier och bli se hur ekvivalenta termer till ett ord är olika beroende på den kontext i vilken de återfinns. Detta var betydelsefullt vid utformningen av sökprofiler med boolesk algebra för informationssökning. Det var ett område som också intresserade professor Sture Allén och hans forskare i Göteborg, med vilka vi hade erfarenhetsutbyte. Annars var det vid den tiden svårt att hitta motparter i världen för att diskutera datorsökningar med. Längre hade vi ett fruktbart utbyte med Jack Brown, chef för CISTI – Canada Institute for Scientific and Technical Information i Ottawa. Det biblioteket blev så småningom tongivande genom sitt program CAN/SDI, som Chemical Abstracts och även Unesco använde. Då vi testade ABACUS mot det, visade det sig att våra algoritmer var 25% snabbare. Senare fick vi kontakt med franska CNRS – Centre National de Recherches Scientifiques i Paris, som framställde Bulletin Signalétique, vilken vi fick på band så länge de kom att utnyttja vårt system. CNRS sände även över en stipendiat för att följa systemarbetet under några månader.

ISO 2709 – en tidig standard inom området

Jack Brown och jag kom att medverka i olika internationella organisationer som OECD, FID, IFLA och ISO. Inom den senare var vi barnmorskor tillsammans med Henriette Avram, Library of Congress, för framkomsten av standar-

den ISO 2709 för formatet för överföring av bibliografiska referenser, något som väckte invändningar från tyskt håll där man hade velat ha en standard med enbart fixa fält i enlighet med GOLEM-systemet från Siemens, som använts vid Münchenolympiaden. Vi kunde tillbakavisa dessa med hänvisning till att det redan fanns en standard för informationsblock specificerad i ISO 1001.

Särskilt stolt är jag emellertid att som svensk ha fått förtroendet att som rapporteur för en High-level Group inom OECD vara med om att utforma medlemsländernas informationspolitik genom att skapa nationella fokusorgan på högsta nivå och en informationspolitik som en del av den statliga allmänna politiken. Det var tankegångar som även Unesco senare accepterade och som genom min medverkan ledde fram till UNISIST och dess General Information Programme. Det gav erfarenheter som jag senare försökte att föra ut till flera länder.

AACR2 och LIBRIS har aldrig upphört att förvåna mig genom sina upprepningar och detaljrikedom. Då Henriette Avram lanserade MARC-formatet var man ännu inne i hålkortstiden. Det var svårt att ”browsa” genom en bibliografisk post. Då jag anmärkte på den detaljerade uppdelningen och utmärkningen av de bibliografiska elementen, svarade hon att det var nödvändigt i början, men att man senare kunde tänka sig sammanslagningar till större elementgrupper. Detta har dock aldrig skett, trots att man lanserat Dublin Core, som så få verkar att vilja använda. I stället har MARC liksom LIBRIS blivit till knappologiska monument som ingen katalogisatör med självaktning vill undvara trots de höga

kostnader som är förenade med begagnandet.

Naturligtvis har detta spritt sig även till många uländer, vilket har gjort att deras nationalbibliografier dras med stora eftersläpningar. Under ett Unescoupdrag vid Malaysias nationalbibliotek skrev jag till Dorothy Andersen, som då var Unescoansvarig för UNIMARC-formatet för monografier, att Unesco skulle komma med rekommendationer om ett förenklat format för att underlätta för uländerna. Hon svarade då att det stod varje land fritt att införa de begränsningar i formatet som man önskade. Hon bortsåg helt från att avsaknaden av auktoritativa direktiv icke kunde förändra det envisa fasthållandet vid MARC-formatet. Å andra sidan välkomnades formatet även av dessa bibliotekarier, eftersom det gav dem möjlighet att med hänvisning till Unescorekommendationerna begära anslag för att kunna genomföra formatet på nationalbiblioteken.

Strävan efter enkelhet – svår uppgift för bibliotekarier

Där jag haft möjlighet att ingripa för att skapa nationella databaser har man accepterat ett förenklat format, som visat sig fullt tillräckligt för att tillfredsställa olika bibliografiska villkor för en nationalbibliografi och samtidigt passa för litteratursökningar. Det känns tillfredsställande att ha medverkat till ett förenklat format för Greklands mest utnyttjade databas kallad Hippokrates, och att ha fått till stånd ett avtal mellan de centralamerikanska nationalbiblioteken att som utbytesformat begagna ett förenklat format med ett dussin bibliografiska fält. Följden har blivit att man även använder sig av detta format vid

upprättandet av olika nationella databaser i dessa länder. Lena Olsson framhöll i sin doktorsavhandling *Det datoriserade biblioteket : maskindrömmar på 70-talet* hur svårt det var för mina argument för förenklingar att bli accepterade på hemmaplan. En professor i Linköping frågade mig omedelbart efter disputationen om jag inte blev frustrerad av denna negativism? Jag hade just kommit tillbaka från ett SIDA-uppdrag vid Guatemalas nationalbibliotek, och det var enkelt att svara: "Nej! Det finns alltid en annan gård jag kan gå och spela på!" Jag har nämligen aldrig känt något behov av att komma hem för att "restore my mental health".

Svenska bibliotekariers intresse för internationella frågor var till in på 80-talet så gott som obefintligt. Före 1965 hade endast jag (Venezuela) och Lisa Asplund (Sudan) haft Unescoupdrag i något utvecklingsland. Dessutom kom jag på uppdrag av regeringen att under ett par decennier ingå i Svenska Unescorådet och representera Sverige vid flera generalkonferenser. Som delegat till olika internationella organisationer fick jag intressanta utblickar på yrket genom att konfronteras med uppfattningar hos andra länders representanter, bestående huvudsakligen av byråkraters. Då den australiska regeringen kallade mig till att ge ett seminarium för den högre statsförvaltningen i Canberra, var det en utmaning. Efter att ha visat en ESA-film inom en sluten krets fick jag premiärminister Gough Whitlam, som först hade trott att jag skulle visa "one of these filthy Swedish films", att önska att Australien hade nätverksanslutning till ESA, något som också sedan visade sig i hög grad befrämja L M Ericssons exportansträngningar där.

Aktiv pensionär inom ett yrke i tiden

I och med pensioneringen har min verksamhetslust på biblioteksområdet fortsatt med uppdrag för Unesco och SIDA i Latinamerika. På senare år har tack vare reseanslag från Kungl. Fysiografiska Sällskapet, universitetsbiblioteket i León i Nicaragua, såsom väner till Lund, blivit föremål för mina utbildningsinsatser för ett lärande bibliotek, som sträckt sig alltifrån hur man gör hemsidor till vilka portaler och sökmotorer som är mest lämpliga för olika ämnesområden och vid vilka tidpunkter, eftersom webben kan bli långsam vid högtrafik. Internet och bloggar är fortfarande ett hett område för mina elever som är universitetslärare såväl som bibliotekariéer. LUB har bidragit med flera datorer som jag släpat dit, senast med åtföljande ryggont, som fick behandlas med ultraljud på stans sjukhus. LUB har fortsättningsvis ställt ett arbetsrum på biblioteket till mitt förfogande, vilket jag är ytterst tacksam för, då det underlättar att hålla mig à jour med utvecklingen. Mina trevliga medarbetare under åren där satte en gång upp en lapp på min dörr med följande limerick:

*Det var en stolt ÖB i Lund
Som reste så jorden blev rund
Då han en gång kom hem,
Frågade man sig: "Vem
är det där? Kanske en kund?"*

Annars har lundaåren varit fyllda av olika verksamheter varav några skall nämnas här. Det började med att jag försökte bryta upp den stränga hierarkien inom biblioteket genom att grunda en kamratförening, som även haft möjlighet att dela ut resestipendier för

att få LUB att bryta en lokal isolering. Vidare fick jag departementet att gå med på tillkomsten av filialbiblioteket UB2 för att klara den tekniska högskolans litteraturbehov. Medel anskaffades även för att anställa litteraturingenjörer och ansluta LUB till ESAs nät för litteratursökningar. Oppositionen var stark mot idén att avskaffa de fasta forskarplatserna, då det gått status i att ha ett eget bord på UB, även om det sällan utnyttjades. I stället infördes skåp och vagnar där forskarna kunde förvara sitt material. Tack vare ett förenklat format till LIBRIS kunde flera års balans av okatalogiserat svenskt tryck avverkas och ställas upp på hyllorna för omedelbart begagnande. Genom hängivna medarbetares insatser kunde vi bli införda ett automatiserat lånesystem för kursböckerna.

Min kanske största glädje under åren har de många utlandsuppdragen utgjort, som lärt mig se biblioteksvärlden ur ett mer globalt perspektiv. Men de har även gjort att jag kunnat följa spåren av kunniga föregångare, stora svenskar som tidigt har varit ute i världen. Särskilt har jag fångats av de Linnélärlingarna, i vars fotspår jag har råkat att trampa om det än varit i kustkordiljärans regnskog i Venezuela eller i mangrovesnåren i Malaysia. Också kontakterna med den nuvarande generationen av bibliotekariéer i olika länder har genom webben blivit en källa för mycken vänskap och vederkvickelse inom ett yrke som jag aldrig har ångrat att jag givit mig in i.

Vad jag skulle önska för framtiden är att man får till stånd ett självständigt råd för fördelning av projektanslag till olika innovativa projekt inom området oberoende av biblioteksform, så att Sverige kunde inta den tätplats vi hade under 60-70-talen.

*Bilden (originalet) tillhör
Göran och Louise
Hammarström, Glen
Waverley, Australien.*

"Min älskade Carl August!"

Karin Monié

När Maria Röhl gick bort 1875 fanns hennes signatur på otaliga porträtt av högrestandsgestalter ur det svenska 1800-talet. I Kungl. bibliotekets samlingar finns ett par tusen bilder. Fler finns naturligtvis i privat ägo.

Till dem hör ett porträtt av Euphrosyne Hagberg. I praktfull inramning pryder det nu väggen hos sentida släk-

tingar i Australien. Bilden är inte särskilt märkligt konstnärligt sett. Men den ger en liten glimt av en tid och en ung kvinna som förmodligen lämnat fler spår efter sig om hon fått leva längre och göra det i en annan tid: En ung, uppenbart välbeställd kvinna friserad på tidens konstfärdiga sätt. Håret är bortdraget från pannan, skruvlockar hänger från

tinningarna och ramar in kinderna. I nacken skymtar en hårknut. Klänningen är elegant draperad över bröstet, hårt åtsittande i midjan och med långa och rikt volangprydda ärmar. Över uringningen en vit spetschal.

Hon är blond och rundkindad. Trots elegansen verkar hon inte överdrivet kokett, snarare oskuldsfull.

Porträttet gjordes 1834. Euphrosyne Hagberg var då 21 år gammal, konstnären 33. I det följande kallar jag henne Sina. Det var vad hon mer lätthanterligt oftast brukade kallas.

Karin Monié är fil. dr i litteraturvetenskap och var under många år informationschef vid Statens kulturråd

Åtta år innan Maria Röhl gjorde bilden präntade Tegnér följande rader i hennes minnesalbum:

*Dina barndomsminnen, Euphrosina,
Blekna alla efterhand.
Ack! Men låt dock mig, låt dock de mina
Sist förblekna däribland*

Banala rader snabbt framplockade ur mästarskaldens fatapur. Visst. Särskilt tydligt blir detta om man läser den dikt som samme skald tillägnade sin gudson, Sinas bror Carl August, i samma minnesbok.

Men Tegnér uppskattade säkert den unga Sina. Det speglar sig emellanåt i breven till hennes far, den välrenommerade Carl Petter Hagberg, vid mitten av 1830-talet kyrkoherde i Rasbo strax norr om Uppsala.

Mer laddade rader hade Tegnér några år tidigare ägnat hennes moster och namne, Sina Palm i Lund.

Sina Hagbergs barndomsminnen visade sig vara mer än en ordvändning i ett minnesalbum. Hon arbetade förmodligen med att skriva ned dem. Hon levde i en miljö där litteraturen, inte minst den puraktuella realistiska borgerliga romanen var ämnet för dagen.

Många egna rader av hennes egen penna finns inte kvar. Det är främst i hennes brev till sin bror Carl August hon tar gestalt för oss idag. Och i en dikt hon skrev till sin far då hon var nio år, som finns bevarad i det hagbergska familjearkivet:

*Tro ej jag gråter
Pappa så farligt
Snart blir jag åter
Lycklig och glad;
Sissi då flyger
Dig uti famnen
Och i din krans hon
Smyger ett blad.*

*Ofta om dagen
Stormarna vina;
Kvällen dock klarnar
Himlen igen.
Sällhetens stjärna
Vänligt syns skina;
Må ock din afton
Prydas av den.*

*Även min stjärna
Ledande blinkar,
Fäderneögat,
Morgon och kväll,
Jag ser den gärna
Lyder dess vinkar
Vet att jag bliver då
Alltid så säll.*

Att den finns bevarad av de patriarkaliskt konservativa hagbergarna är ju inte konstigt. Att hon, den lilla flickan skrev

dikten själv, ter sig för oss mer förvånansvärt. Att hon var brådmogen är ganska troligt. Det tycks ha legat i familjen. Fadern vårdade sig i ovanligt hög grad om sina barns intellektuella fostran. Och det inbegrep helt uppenbart också döttrarna. Sina kunde skriva. Hon ville det säkert också, hade ambitioner. Men hur långt kunde hon sträcka ut dem?

Ingrid Elam har i sin fascinerande bok om Martina von Schwerin, *Min obetydliga beundran* beskrivit vägarna för en kvinna till läsningen och litteraturen under den första delen av 1800-talet. En ny typ av kvinnoroll växte fram. En roll som angick de högre stånden, men då framför allt flickor i den högborgerliga sfären.

Vill man veta mer i det ämnet läser man naturligtvis Eva Helen Ulvros' böcker *Fruar och mamseller* och *Kärlekens villkor*. Inte minst har hon – och flera med henne – pekat på hur kvinnorna tycks frånvarande i arkiven. Något som beror på att de oftast inte förekommer katalogiserade under sina egna namn. Kvinnornas brev åtnjöt av tradition mindre värda att bevara för eftervärlden. Eftersom pappret kostade mycket pengar hände det att det återanvändes.

Ulvros har ett obetalbart exempel på detta. Matematikprofessorn Hill i Lund, far till den berömda konstnären, som i och för sig hade rykte om sig att vara mäkta originell, använde brev från kvinnliga anförvanter som arbetspapper. På dem skrev han sina matematiska formler. Under dem kan läsaren skimra den ursprungliga brevtextern.

Martina von Schwerins uttrycksmedel var brevet och det litterära samtalet.

Sina Hagberg hör till en senare generation. Hon är nästan tjugofem år yngre. Samtidigt överlevde Martina

von Schwerin Sina med drygt tre årtionden.

Sina hann aldrig bli någon stor brevskriverska. Och även om hon hunnit skulle hon ändå knappast ha blivit det. Troligare är att hon ägnat sin skrivarkraft åt novellen eller romanen i mindre format. Det hade passat hennes miljö och legat rätt i hennes tid.

De kände säkerligen inte varandra personligen, trots att det bildade skikt båda tillhörde var tunt. Men det finns ett samband mellan de två som är av mer pikant slag, Esaias Tegnér. Martina von Schwerin gick en gång till litteraturhistorien som en fotnot, har det brukat sägas.

Hon var skaldens väninna, den mest betydande av dem som finns i fotnoterna i tegnérbioografierna. Hon var den som intellektuellt kunde matcha honom och inte bara framstå som ett föremål för hans lättantända lusta.

Ingrid Elam har lagt sakerna till rätta.

Sina Hagbergs moster och namne i Lund, Euphrosyne Palm, också kallad Sina, ägnades några vackra kärleksdikter av Tegnér. Sina kände Tegnér som en farbror, faderns gode vän. Man får förmoda att han lämnade den lilla Sina utanför sin erövrarkatalog.

Som så många andra av tidens kvinnor hittar man Sina Hagberg via hennes manliga släktingar, i det här fallet fadern och främst brodern Carl August. Det är till honom hennes bevarade brev är riktade. Med fin piktur och ytterligt tätt och smått skrev hon mestadels på den bit papper som blev över i faderns brev under framför allt 1835–1836, då brodern befann sig på bildningsresa i Europa. Pappret var dyrt och portot än mer kostsamt. Även om familjen

Hagberg knappast levde under små omständigheter var det inte någon tanke på att Sina skulle få annat skrivutrymme än det som blev över, när fadern skrivit sitt. Han skrev med stora rejäla bokstäver och luft mellan raderna. Sina kunde klämma in tre gånger så mycket text på samma utrymme.

Hon var naturligtvis inte helt glad över sådana här inskränkningar. Mellan raderna kan man märka att hon är ledsen över att få lite utrymme. Men inte bara det. Det blev svårare att skriva. ”Pappa som alltid skriver först tar också bort concepterna för oss som kommer efter.”

I tankarna följde Sina brodern på hans väg, vill känna att hon är med honom:

”Har du icke på din färd från Köpenhamn idag, i något hörn blivit varse en figur i grön klädeskappa, italiensk hatt med blåa band, vidare ljust hår och ögonbryn och i henne igenkânt *stora syster*, som för närvarande icke befinner sig i Rasbo utan på vägen till Kiel. Du nämnde en gång då du var hemma, att det vore roligt hava med sig musiken till några svenska folkvisor. Jag har försökt uppfylla din önskan och skrivit av dem som vi mest tyckte om, nu får du lov att skaffa dig några tyska eller italienska och hava med dig hem. Skulle du få höra någon komposition av Louis Reichardt skulle det intressera mig, hon har komponerat ett stycke. . . som är bland mina favoriter, översatt av Grafström kallas det Flickan på stranden. . . ”

Sina spelade klaver, i likhet med många unga flickor i samtidens högreståndsmiljöer. Hon var inte alls oäven när det gällde att hantera instrumentet, berättar Tegnér för sin hustru i ett brev 1829. Han hade då besökt sin gamle

lundavän Carl Petter Hagberg i dennes välbeställda prästgård i Rasbo i samband med Linnéfesten i Uppsala.

Hon delade de litterära intressena med brodern, förmodligen mer än han delade hennes böjelse för musiken. Hon hade gärna velat få nyheter om Oehenschläger, ”jag vet ingen på din resa som skulle intressera mig så mycket att veta något om”. Nu träffade Carl August tyvärr aldrig den berömda dansken.

Hon kommenterar Svenska Akademiens handlingar, den nationella vitterheten under den gustavianska epoken och Ehrensvärd. Ämnen som hon vet intresserar både fadern och brodern. Hon visste ju att fadern läste vad hon skrivit innan brevet förslöts och skickades.

Ideligen återkommer hon till broderns förhållande till den skönlockige skalden Böttiger. De båda konkurrerade med varandra i att ge sin utlandsresa uppmärksamhet i hemlandet. Se till att ”Btr” inte kan dra nytta av det du åstadkommer, manar hon honom.

Hon upprepar i brev efter brev sin oro över koleran, som hotade i Italien, dit brodern ämnade sig. Att hon var rädd för den var inte konstigt, eftersom den härjat svårt i Sverige året innan och dödat en av Carl Augusts unga kamrater, brodern till hans blivande hustru. Och nyheterna om den unge uppsalskalden Ernst Kjellandes sorgliga död i Buon Convento i Toscana bidrog naturligtvis inte till att lugna henne. Hon hade läst Atterbom runa över honom i *Svenska Litteratur-Föreningens Tidning*.

En stor del av det sparsamma pappersutrymme ägnar hon förstås åt de senaste nyheterna i sällskapslivet, de kära vännerna De Geer på Frötuna, bröllop,

förlovningar, lysningar, kalas, danstillställningar och småsiskonens leverne. Hon berättar om professor Schlyter, senare kollega till Carl August vid universitetet i Lund, som gått och gift sig med en fröken Liljesköld, ”det fulaste” hon sett. Om lilla Maria, sladdbarnet i familjen Hagberg, som fått två tänder uppe i mun och varit mycket sjuk av det men nu kryat på sig.

”Hon kryper ej riktigt men flyttar sig ändå runt kring rummet, jollar och säger jaja! Härmar katten och tuppen och kan för övrigt många konster. Hon torkar sig om näsan och snusar då man ber henne... Så mycket har hennes bröder lärt henne. Theodor går på styltor och börjar bli *slångrig*.”

Theodor var den yngsta av bröderna Hagberg. Också han skulle i sinom tid bli professor, i Uppsala, med inriktning på romanska språk och estetik. En inriktning som låg mycket nära hans äldsta brors.

Hon undrar över den populära författaren Fouqué. Levde han fortfarande? I så fall borde väl brodern se till att han åtminstone fick se honom, när han nu missat Oehlenschläger. Han ”är ju ändå en högst märkvärdig person, fastän, du var så förtörnad på honom, då du skulle läsa tyska med din syster”.

Fouqué var mycket uppskattad av uppsalaromantikerna Atterbom och Almqvist, vars diktning Carl August med emfas tagit avstånd från. I synnerhet den senares som han nyligen gått elakt åt i Uppsalatidningen *Correspondenten* i en rad artiklar som attackerade hela den romantiska skolan.

Hon kommenterar Tieck, som Carl August besökt. Och hon kan berätta att Palmblad i Uppsala inrättat ett boklotteri med stora vinster. Där kunde man vinna hela verk av Goethe, Jean Paul,

Tieck och flera andra. Lotterna kostade tio riksdaler. ”Pappa ämnar köpa lotter.”

I februari 1836 kunde Sina skriva ett alldeles eget brev till Carl August, på eget papper och utan faderns synande ögon på sig. Carl August hade nu hunnit till Paris som blev resans höjdpunkt. Själv vistades hon en tid i Stockholm för att roa sig. På sitt sätt var hennes Stockholmsvistelse ett slags kvinnlig parallell till broderns stora resa.

Hon hade inte, skriver hon, några märkvärdiga litterära tilldragelser, att skriva om. Det gjorde henne ont om Mamsell Bremer, som hade fortsatt ”sina teckningar men därigenom förlorat sitt rykte som hon så rättvist erhållit. Hon har också fått så mycket ovetta att det är synd om henne. Hon förtjänar det, jag tycker endast att man kunde vara skonsammare mot henne, ty hela recensionen är mest satir och ingen ting tar så djupt som det.” Förmodligen syftar Sina på Bremers roman *Nina*.

Hon hade också talat litteratur med väninnorna, ”fröknarna Strokirk”. *Törnrosens bok* hade varit huvudämnet och Carl Augusts och Atterboms recensioner diskuterades livligt. ”Fröken Jeana sade att Du kan aldrig annat än hava heder av din; men fröken Iva som är en ivrig försvarare av Almqvist bad mig hälsa dig och säga att av föresats hade hon icke läst din recension och bad dig akta din peruk för hennes fingrar om du ytterligare skulle recensera den.”

Stoltheten över brodern var uppenbar.

Stockholmsvistelsen förde också med sig besök på teatern. Hon hade sett en tragedi av Akademiledamoten Kullberg på Kungl. Teatern, Svenskarna i

Neapel och två nya vaudeviller, en översatt från franska den andra ett svenskt original, ”utan idé, utan sammanhang och utan ett enda infall att skratta åt på vilket det annars är beräknat”.

Man kan bara ana att brodern, adressaten uppskattade hennes omdöme.

Slädfärder, danstillställningar, musikaftnar och middagar avlöste varandra. Vid ett tillfälle hemma hos konstnären Sandberg talade hon länge med Wallin, som året efter skulle lämna Stockholm för ärkebiskopsstolen i Uppsala. ”Med Wallin talte jag mycket om dig. Han och hans fru voro utmärkt artiga.”

Vad Wallin tycks ha sagt till henne är intressant. Han måste ha vetat en hel del om henne och vad hon sysslat med. Samtalet utmynnade i en intressant inbjudan. Ville inte Sina komma och läsa sina barndomsminnen för dem? ”Då pappa kommer till staden skall jag gå med honom dit.”

Hur det hela avlöpte vet vi inte. Hon berättade det aldrig i något brev. Kanske fick hon inte något bra tillfälle.

Sina skrev alltså uppenbarligen på sina barndomsminnen. Tegnér's rader i minnesalbumet några år tidigare var kanske något mer än ett enkelt artigt rim. Hade hon börjat skriva 1828? Förmodligen, med tanke på den lilla dikten till fadern. Men kanske inte just på sina barndomsminnen.

I så fall kan Tegnér's ord inte ha tett sig särdeles uppmuntrande. Men frågan är ju om Sina var inställd på att uppfatta en sådan udd?

När Carl August flyttade till Lund ett par år senare fortsatte Sina skriva till

honom. Men det mesta har nu blivit annorlunda. Breven handlar mycket om husliga bestyr. Ingående och detaljerat skriver hon från Stockholm, dit familjen nu flyttat sen fadern tillträtt tjänsten som pastor primarius i Storkyrkan. Hon skriver om hans svåra sjukdom och om hans död. Som äldsta dotter i huset föll ett tungt arbete på henne.

Brevväxlingen syskonen emellan berörde nu sällan litterära ämnen. Uppenbarligen kämpade hon själv med sin hälsa och gick på behandlingar hos Branting i hans sjukgymnastiska institut.

Sina var nu förlovad med prästen Lars Anton Anjou, en gammal vän i den hagbergska familjen. Efter faderns död gifte de sig i april 1842. Tegnér, som tyckte att hon varit giftasvuxen i längsta laget, kunde därmed vara nöjd.

I december 1841 skrev Carl August att han med sin hustru gladde sig inför Sinas förestående äktenskap. De fröjdade sig, skrev han, åt att "diktens fantasmagorier" nu skulle gå över i "frisk verklighet"... "tro mig du, min snälla Sina, denna sunda verklighet den är prosa men en rasande rar prosa så fullständig så omtänksam så huld och när man rätt kommit underfund om densamma så värderar man den högre än all världens fosforism."

Sina fick aldrig tillfälle att närmare utveckla och njuta av denna rasande rara prosa. Hon dog i oktober, mindre än ett halvår efter vigseln. Några barn fick hon aldrig.

Hennes barndomsminnen har inte stått att återfinna.

E-post: karin.monie@brevet.nu

Det handlar om kulturjournalistiken

Bertil R Widerberg

I det vi brukar kalla kulturlivet spelar ju kulturjournalistiken en självklar och viktig roll. Den ser till att vi har en ständigt pågående debatt och analys och att vi får en fortlöpande presentation och kritik av de olika konstarterna och kulturformerna.

Ordet "journal" i kulturjournalistik är franska och kan betyda både tidning och tidskrift. Och den tryckta kulturjournalistiken (den finns ju numera i etern också) hittar vi följaktligen

både i dagstidningar och kulturtidskrifter. Produktionssättet och distributionen är olika, men egentligen är ju

Bertil R Widerberg är redaktör för tidskriften *Jury* och en erfaren kulturtidskriftsutredare

kultursidorna i dagstidningen bara en kulturtidskrift i annan form. Man kan rycka ur kultursidorna i t ex *Dagens Nyheter* eller *Sydsvenskan*, samla dem månadsvis med ett snyggt omslag och kalla det en kulturtidskrift. Med egen redaktör eller redaktion, samma ämnesinriktning som vanliga kulturtidskrifter, men producerade och distribuerade tillsammans med dagstidningarna.

Så kan läsarna och journalisterna se på kulturjournalistiken, men inte riksdag och regering.

Presstödet

I år får dagstidningarna 450 miljoner kronor i statligt presstöd. Det fördelas på 80 dagstidningar. Eftersom man brukar uppskatta kulturmaterial till ca 15 % av tidningarnas totala textmängd (exklusive annonserna) innebär detta att ca 67 miljoner kronor av presstödet är stöd till kultursidorna. I snitt 840 000 kr per dagstidning. Större tidningar, som t ex *Svenska Dagbladet*, tar emot nästan 7 miljoner kronor i statligt stöd till sin kulturavdelning. Till detta kommer ett statligt distributionsstöd på 73 miljoner kronor fördelat på ca 140 dagstidningar.

Kulturtidskriftsstödet

112 kulturtidskrifter fick vid den senaste fördelningen dela på

drygt 15 miljoner kronor, vilket ger ett genomsnitt på 134 000 kronor. Något distributionsstöd utgår inte till tidskrifterna som helt är beroende av posten för sin distribution. Fram till härom året var dagstidningarna helt befriade från moms, medan kulturtidskrifterna betalade 25 %.

Man kan fundera över varför samhället ger dessa båda former av kulturjournalistik så olika ekonomiska villkor.

Dagstidningarna – även de största – är lokaltidningar, medan även de minsta kulturtidskrifterna måste vända sig till läsare i hela landet (ofta också till läsare i Norden och den övriga världen), med allt vad detta innebär i form av kostnader för distribution och marknadsföring.

Det statliga presstödet syftar till att stärka mångfalden på dagspressområdet, men det är ju ingen hemlighet att dagspressen – och deras kultursidors – ägare blir allt färre och allt större. Det lär vara svårt att hitta två svenska kulturtidskrifter med samma ägare.

Den enda rimliga förklaringen till skillnaden i ekonomiska villkor för kulturtidskrifterna och dagstidningarna är de senares nära bindning till den politiska makten. Kulturtidskrifterna är – nästan undantagslöst – helt fristående från de politiska partierna.

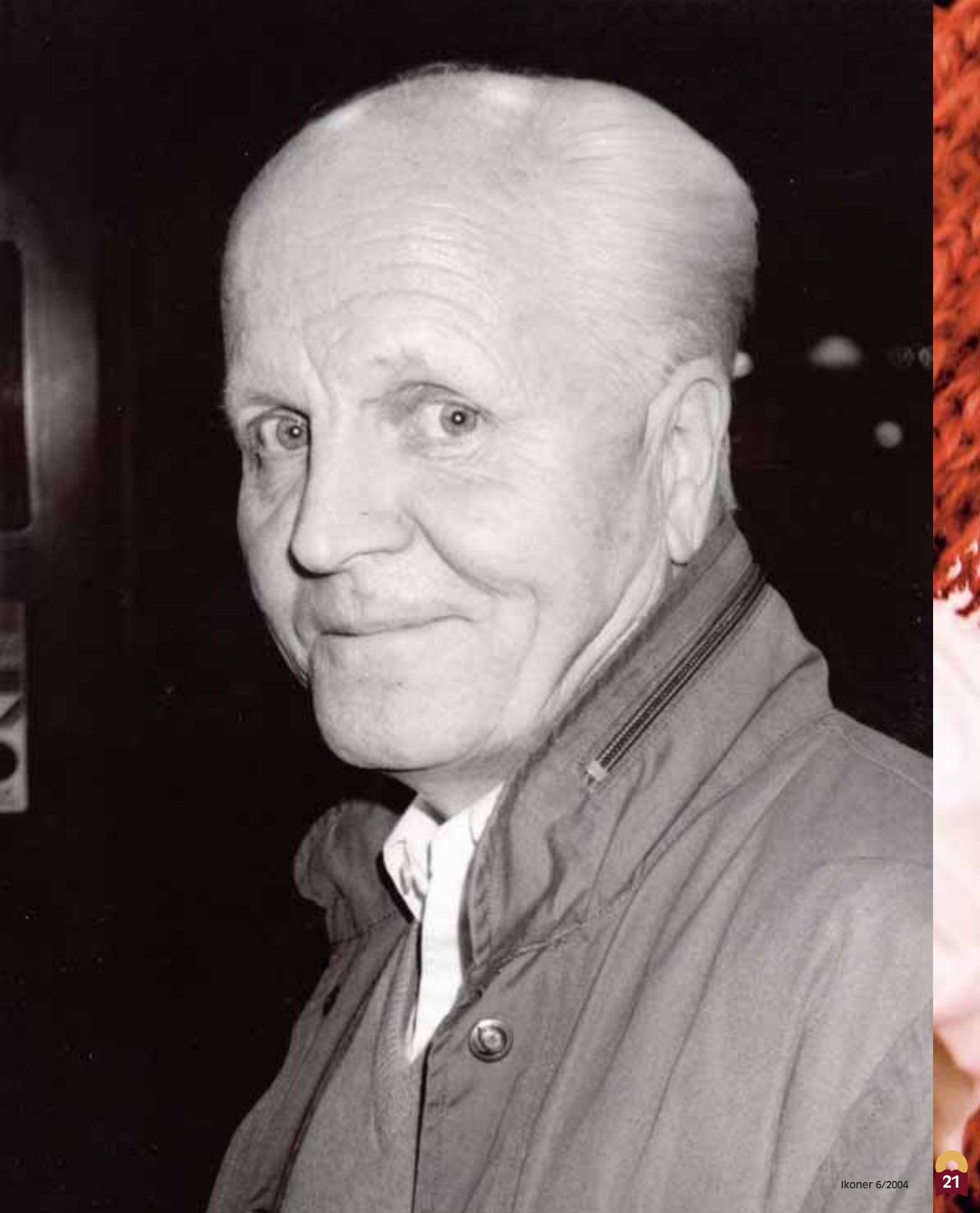
Dagstidningarna har starka lobbygrupper för sina intressen långt in i riksdag och regering – kulturtidskrifterna har fått hoppas på en uppvaktningstid hos ministern på det departement, som haft regeringens minsta budget.

Idag har dagspressen – bl a på grund av de nya gratistidningarnas inbrott på annonsmarknaden – stora problem. Det är då självklart för regeringen att tillsätta en ny pressutredning för att se över – och höja? – presstödet.

Det borde vara lika självklart att den nya utredningen också fick i uppdrag att se över kulturjournalistikens villkor. Självklart inte bara för kulturtidskrifterna och dagstidningarnas kultursidor utan för hela det svenska kulturlivet.

Men är det lika självklart för något politiskt parti att känna ansvar för kulturjournalistiken?

E-post: jury@swipnet.se

Konsten och vetenskapen – dialog om en världsbild

Karl-Erik Tallmo

Eduardo Kacs kanin blev självlysande genom att den skapades med gener från en manet.

”Vetenskap och konst”, lyder valspråket för Kungl. Tekniska Högskolan. ”Arte et marte” (ungefär: ”med skicklighet och tapperhet”), står det i en inskription på Riddarhuset i Stockholm. De här deviserna antyder för oss att konst inte alltid varit vad vi menar med ordet i dag och att förhållandet mellan kunskap och skicklighet inte alltid sett ut som idag.

För att skilja ut konst från konsthantverk och teknisk skicklighet började man vid mitten av 1700-talet att tala om de sköna eller de fria konsterna. Under 1800- och 1900-talen växte sedan undan för undan en myt fram om att vetenskapens frukter inte är sköna – och kanske inte särskilt fria heller.

Detta kan nog sägas kulminera med debatten kring C. P. Snows *De två kulturerna*, som kom 1959. Snow skrev: ”Den litterära intelligentian vid den ena polen – vid den andra vetenskapsmännen [...] Mellan de två en avgrund av ömse-sidiga missförstånd – ibland (särskilt bland de unga) fientlighet och motvilja, men framför allt brist på förståelse [...] denna polarisering är en ren förlust för oss alla.”

Det har dock funnits och finns starka motkrafter, ambitioner att förena (återförena skulle några vilja säga) konst och vetenskap. Då betonar man gärna inspiration och experimentell metodik som gemensamma drag, eller konstens och vetenskapens gemensamma objekt: att spegla det djupast mänskliga.

I dagens samhälle har de båda disciplinerna möjligen

också ett dilemma gemensamt: att de inte alltid kan välja inriktning så fritt som de borde, såväl forskare som konstnärer måste kunna presentera projekt som faller anslags- och stipendienämnder på läppen.

Idag finns åtskilliga projekt om *art & science* vid universiteten, där man tror sig förena dessa storheter. Men oftast är det ett knep för att på ett trevligt, pedagogiskt sätt föra ut forskning till allmänheten, ungefär som vetenskapsteater. Inget ont i det, men det är nog inte konst i så hög grad som populärvetenskap. Platons dialoger var inte heller stor dramatik i egentlig mening, trots formen.

Existensen av *science fiction* är kanske också ett exempel på att Snow inte hade rätt över hela fältet. Nu räcker det förstås inte med en kulturyttring som har vetenskapen som objekt. Den skulle själv behöva bryta ny vetenskaplig mark, vilket inte händer så ofta, även om det finns exempel. I vår tid gäller det kanske främst teknologiska tillämpningar, som när Arthur C. Clarke förutspådde rymdstationerna. Kunskapsteoretiskt spekulativ litteratur skulle kunna höra hit också, t.ex. Borges eller Calvino, liksom även sådan litteratur som spekulerar i själva formen, som Butor eller Robbe-Grillet.

Historiskt kommer man förstås inte förbi universalgeniet Lionardo. Hans anatomiska skisser byggde på att han utförde egna obduktioner, vilket för övrigt också Albrecht Dürer gjorde – liksom, kanske föga förvånande, Andreas Vesalius, som 1543 publicerade det stora anatomiverket *De Humani*

Corporis Fabrica. Skulptören Carlini hjälpte brittiske anatomiprofessorn William Hunter att göra avgjutningar av obducerade kroppar i slutet av 1700-talet. Honoré Fragonard (inte målaren utan hans kusin, veterinären) ställde ungefär samtidigt ut flådda kroppar av djur och människor. De uppmärksammade inplastade lik som idag ställs ut av Gunther von Hagen skulle kunna vara en modern variant, även om man har svårt att förstå var utforskandet börjar och sensationslystnaden slutar. Numera kan man alltså inte bara skänka sin kropp till vetenskapen utan även till konsten.

Fysik och konst hör samman på en del självklara sätt. Musikens skalor bygger på matematiskt fastställbara intervall, där t.ex. oktaven innebär en fördubbling av svängningsfrekvensen. Även visuell konst är ju i viss mening beroende av fysiken, nämligen ljus, för att över huvud taget synas. Men allt det där är inte särskilt fruktbart som utgångspunkt för en diskussion om likheter i dessa discipliners väsen. För i så fall kan oljemåleri diskuteras som kemi, och handen som håller penseln som biologi.

En del vetenskapsmän – förmodligen med lite lagom skämtlynne – har försökt kvantifiera kvaliteten. Med datorernas ettor och nollor skulle man kunna säga att det är just det många av oss gör i stort sett varje dag. Men nu gällde det inte en kodifiering av individuella informationsmängder utan försök att formalisera estetiken och finna ekvationer som beskriver det sköna.

Den amerikanske matematikern George David Birkhoff (1884-1944) lanserade tanken att det estetiska värdet (M) av någonting var direkt proportio-

nerligt mot objektets sammansatthet eller komplexitet (S) och graden av ordning (O), dvs symmetri eller harmoni. Hans formel såg ut så här:

$$M = O/S$$

vilket i princip skulle innebära att ju högre ”tätheten” av ordning eller struktur är hos objektet, desto skönare är det. 1700-talsfilosofen Frans Hemsterhuis sade i stället att det sköna är ”det som ger oss största antalet idéer inom kortast möjliga tidsrymd”.

Det dammar onekligen gammalt om det där synsättet. Hur ska man någonsin få in dagens performancekonst eller installationer, eller säg, nyenkel dikt eller

minimalistisk musik i detta? Redan på 60-talet började man t.ex. omdefiniera musiken till att vara blott ”organiserat ljud”, och snart kunde musik även vara frånvaron av ljud, som John Cage visade med sitt berömda helt tysta pianostycke (hur man nu vet att det är just ett piano som är tyst – jo, genom att interpreten sitter framför just ett piano).

Cage är för övrigt ett bra exempel på hur musik och konst under modernismen blivit allt mer filosofiska, så filosofiska att den inte alltid behöver utföras. Konceptet räcker. Redan Edward Kienholz sålde tablåer som inte var förverkligade, utan förefanns i form av texttavlor med beskrivningar av hur de skulle kunna realiseras.

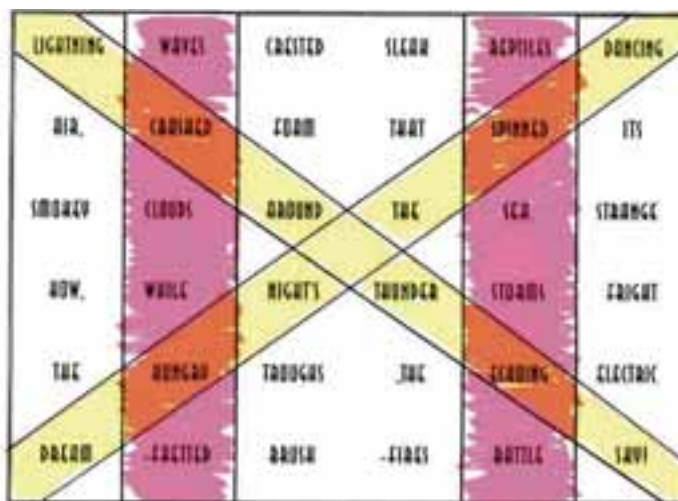
Hunter O'Reillys målning *Circle of Life* från 1998.

Och Hemsterhuis något prestations-ångestladdade definition ”många idéer snabbt”, avspeglar den tidens *horror vacui*, skräcken för tomrummet. Konsten skulle helst fylla ut alla tänkbara ytor. Det lustiga är att i dag är det delvis tvärtom. Å ena sidan jagas det klickar överallt och mycken multimedia tycks belastad både av *horror vacui* och *horror silentii*, men samtidigt är några av modernismens vanligaste parametrar tråkighet och monotoni – läs: utrymme för filosofi eller trance.

Viss musik, elektronisk eller minimalism t.ex., kan kanske sägas utgöra en sorts perceptionspsykologiskt utforskande, även om resultaten inte struktureras och sammanfattas. La Monte Youngs ackord, som han låter klinga i sitt hus under årtal, tillhör nog de mera extrema exemplen på *ambient* eller *musique d'ameublement*, som Erik Satie kallade det. Satie gjorde ju också stycket *Vexations* (1893), som ska upprepas 840 gånger.

”Skönheten ligger i betraktarens öga”, heter det. Tolkningen har blivit en minst lika betydelsefull del av konstverket som materialet. Susan Sontag angrep i sin berömda 60-talsessä ”Mot tolkning” den här åtminstone skenbara motsättningen mellan upplevelse och tolkning.

Birkhoff hade en idé även om den estetiska upplevelsen. Den bestod, menade han, av tre moment: 1) en preparativ skärpning av uppmärksamheten 2) upplevelsen av det estetiska värdet samt 3) insikten att objektet har en viss för upplevelsen betydelsefull ordning eller struktur. Det sista ledet är ett meta-led som nog nästan sammanfaller med den tolkning eller intellektualisering av upplevelsen som Susan Sontag ville få bort när hon förespråkade ett ”konstens erotikon”.

Roy Liskers dikt ”Lightning Crashes around Thunder-Echoing Skies”.

Vad man kan fundera över är om den här trestegsmodellen – som haltar betydligt när det gäller att foga in det intuitiva, som ändå Birkhoff erkände men inte beskrev – är applicerbar på upplevelsen av fysiska fenomen. I stället för konstverk, kan vi tänka oss ett avgränsat experiment som ska observeras. Frågan är här i hur hög grad upplevelsen av vetenskaplig nytta eller relevans också upplevs som estetisk. Är det sköna tecken på att man funnit även det sanna?

Den här trestegsindelningen påminner något om en del teorier om den andra sidan av saken – idekläckandets natur. Den kognitiva psykologin brukar beskriva det med faserna preparation-inkubation-inspiration. Skapandeprocessen – och kanske ibland även upplevelseprocessen – innehåller alltså i mitten ett hål där något outgrundligt händer.

Både konstnärer och vetenskapsmän brukar beskriva det där märkliga tillståndet då man inte tänker på något särskilt, när man rakar sig, duschar eller diskar, och ändå tycks något alldeles speciellt vara på gång i själens djup, för

rätt som det är kommer idén, lösningen på något man kanske grubblat aktivt på i veckor. Sluta tänk en stund och plötsligt är lösningen där.

En modern forskare och författare inom området artificiell intelligens, David Gelernter, talar om *high focus thinking* och *low focus thinking*. Detta motsvarar inte riktigt den här tidigare nämnda psykologiska trestegsraketen, för *low focus thinking* inbegriper även den lägsta graden av medvetande, sömnen.

Den polske författaren och naturvetaren Leon Rappaport beskriver i sin bok *Determinantan* hur huvudpersonen, utan en enda filosofisk tanke, promenerar i en närmast pastoral idyll ute på fälten:

”Han gick långsamt, gav akt på sina fötter för att inte halka ned från den smala och ojämna dikesrenen [...] han lyssnade till stillheten, till de dämpade ljuden som kom från alla håll. Han fick lust att gripa tystnaden, när den var fri från alla ljud, han lystrade uppmärksam till de klara ljuden och övertygade sig om att de flöt oavbrutet [...] Han stannade, böjde nyfiket huvudet och fortsatte lyssna. [...] Långt bortifrån kom

ljuden av en lie som slipades, tydligt i minsta nyans. Plötsligt blixtrade en tanke till i hans huvud: 'Integralen för funktionen som sökes på ljuskäglan försvinner identiskt vid ett lämpligt val av parametern.'

Rappaport beskriver sedan den hisnande lyckan i att ha funnit en lösning, hur huvudpersonen rusar hemåt i orubblig förvisning om att lösningen dessutom är korrekt. Utan att egentligen behöva kontrollera, "vet" han att den är riktig.

Rappaport talar också om dagdrömmen, förmodligen ett tillstånd som jämfört med den nyss beskrivna epifanin ute på fälten ligger ett snäpp högre på Gelernters skala av olika kontemplationsgrader. Här är man åtminstone medveten om att man låter intellektet flyta. Rappaport talar om att dagdrömmen har ett förstadium då en sorts kärna sakta utkristalliserar sig. Likt ett garnnystan nystas sedan dagdrömskärnan av längs dagdrömsfabeln, skriver Rappaport och hans intressantaste poäng är nog att han ser det som att förlopp och lösning är samtidigt närvarande i varje ögonblick. Dagdrömmen är inget linjärt narrativ med ett slut, därför ligger lösningen inte som en logisk slutpunkt utan som en plats i drömmens topologi. Man kan känna igen detta i metaforerna att "diskutera kring en fråga" eller "fundera runt ett problem". Rappaport noterar t.o.m. att vissa dagdrömmar kan vara som vetenskapliga inre anföranden.

Andrew Wiles å andra sidan, trodde knappt det var sant när han 1994 lyckades bevisa Fermats sista teorem (som legat som en sten i skon hos många matematiker under mer än 300 år). Det var omvälvande - och estetiskt:

"Jag hade en otrolig uppenbarelse.

Det var det viktigaste ögonblicket i mitt yrkesverksamma liv [...] det var så obekvämligt vackert, det var så enkelt och elegant, och jag bara stirrade misstroget på det i tjugo minuter. Sedan under dagen gick jag runt på institutionen och kom hela tiden tillbaka till mitt skrivbord för att se om lösningen fanns kvar - den fanns kvar."

Och Jonas Salk, en stor visionär som bl.a. uppfann poliovaccinet, säger i en intervju att "när jag känner något intuitivt, skickar jag över det till förnuftsavdelningen. När jag sedan har kollat upp det på förnuftsavdelningen, skickar jag tillbaka det till intuitiva avdelningen för att vara säker på att det fortfarande är OK. Det är så min hjärna fungerar [...] det är därför jag menar att det finns både konst och vetenskap i det vi gör."

Den kreativa metoden har säkert stora likheter i både konst och vetenskap, eftersom det är människor i båda fallen som kläcker idéer, och i båda fallen handlar idéerna om en sorts beskrivning av världen. Jag tror ändå man bör akta sig för att dra parallellerna för långt. Som bekant löper paralleller ändå aldrig samman.

Matematikern och vetenskapsälskaren John William Navis Sullivan, som levde i början av 1900-talet, skrev några mycket tänkvärda saker i uppsatsen "Matematiken som skön konst":

"Vi kan utgå från vilken motsägelsefri axiom mängd vi vill och se vad som logiskt följer ur den. Genom att göra detta skapar vi en gren av matematiken. De ursprungliga definitionerna och postulaten är inte givna av erfarenheten och inte heller är de några tankelagar. Matematikern är fullständigt fri att inom gränserna för sin fantasi konstruera vilka världar han behagar."

Samma sak torde gälla inom fysiken,

kanske rent av i ännu högre grad, eftersom fysiken kan ses som en iscensättning av matematiken. Vidare:

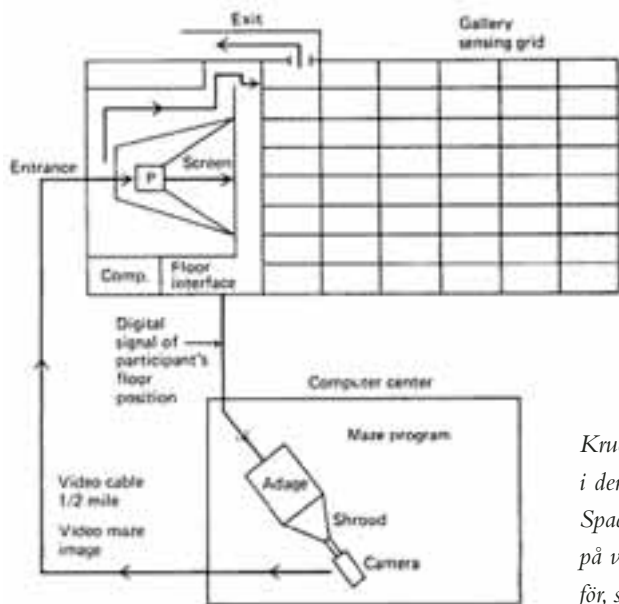
"Eftersom matematiken alltså är en fullständigt fri verksamhet, oberoende av yttervärlden, är det mera berättigat att kalla den konst än en vetenskap. [...] Konst som är värdig namnet uppenbarar för oss någon aspekt av verkligheten. Detta är möjligt därför att vårt medvetande och yttervärlden inte utgör två oberoende världar. Vetenskapen har utvecklats därhän att vi kan säga, att yttervärlden till mycket stor del är vår egen skapelse."

Detta är väl både vår vetenskaps möj-

Karl-Erik Tallmo är författare och kulturjournalist

lighet och förbannelse. Vi kan aldrig stiga ur vår mänsklighet och betrakta vår värld helt objektivt. Kanske skulle en robot utrustad med artificiell intelligens kunna berätta för oss hur det ser ut från andra sidan. Men så snart vi lyssnar på roboten, tolkar vi det till det mänskliga igen.

Yttervärlden är till mycket stor del vår egen skapelse, skrev alltså Sullivan. Här tycks han komma rätt nära de fysiker som ansluter sig till den s.k. antropiska principen, dvs tanken att människan inte bara dök upp när förhållandena i universum tillät det, utan i viss mening har skapat hela universum med just dessa förhållanden. Den amerikanske fysikern J.A. Wheeler formulerade det: "Observatörer är nödvändiga för att universum skall få möjlighet att existera". I sanning en extrem variant av detta med "deltagande observation", som antropologerna brukar tala om. Studerar

Kruegers "Maze" tilldrog sig i denna lokal, kallad Psychic Space. Besökarna började reagera på vad deras symboler utsattes för, som om det var de själva.

vi universum lär vi oss alltså något om oss själva. Vad vi än gör, så blir det kanske en form av introspektion. Sullivan igen:

”Matematiken likaväl som musiken eller någon annan konst är ett av de medel genom vilka vi höjer oss till fullständigt självmedvetande. [...] Den visar oss vårt eget väsens lagar och erfarenhetens nödvändiga förutsättningar. Gör inte de andra konstarterna något liknande för de delar av erfarenheten som ligger utanför det rena intellektet?”

Allt detta, vetenskapen som introspektion och självmedvetande, konsten och det lekfulla och intuitiva som ledstjärna även i allvarliga och rationella sammanhang passar väl in i den begynnande informationsålderns värld av interaktivitet, hyperlänkar, simulatorer, datorspel och virtuell verklighet.

Det bådär nog gott för den mänskliga fantasin. Jag hoppas att det inte bådär gott för gamla hjärnspöken och vidskepelse. Jag skulle inte vilja se en återuppväckt Madame Blavatsky åter tåga genom salongerna, nu med Fritiof Capras *Fysikens Tao* i ena handen och

Johan Huizingas *Homo ludens* i den andra.

Låt oss alltså granska ett axplock av de senaste decenniernas konstprojekt med teknik och vetenskap i bakgrunden.

Fluxuskonstnären, musikern m.m. Henry Flynt skapar ofta projekt genomsvrade av filosofiska, matematiska eller semiotiska resonemang. T.ex. har han lanserat en teori om tecknens instabilitet. 1990 publicerade han ”Challenge to Conceptual Artists”, där han uppmanade konstnärer att försöka lägga sju stickor på ett bord på ett sätt så att tre tusen års vetenskapstradition ogiltiggörs. Hans svenska samarbetspartner C.C. Hennix, som är matematiker men även musiker, väver sin extremt monotona musik i La Monte Youngs anda efter avancerade matematiska principer. Flynt verkar övertygad om att hans och Hennix teorier är något som kommer att slå världen med häpnad när den blir mogen för dem. Personligen tycker jag nog Flynts idéer om tecknens instabilitet verkar rätt nära nonsens, men kanske

en del av de andra tankarna kan vara fruktbara.

En annan matematiker är Roy Lisker, som skriver dikter som kan läsas på alla ledder. Se t.ex. hans ”Lightning Crashes around Thunder-Echoing Skies” (www.fermentmagazine.org/JT/mtx1.jpg). Dock är detta inte precis utslag av vetenskap, mer än någon annan formellt styrd diktning som t.ex. sonetten är det.

Jag vet inte om det är möjligt att jämföra modernismens inträde inom olika intellektuella samhällsgrenar, men nog förefaller det mig som om matematiken nådde en sorts modernism kanske hundra år innan konsten och litteraturen gjorde det. Jag tänker då främst på den icke-euklidiska geometrin och topologin med namn som Euler, Gauss, Klein, Brouwer och Riemann, som ju inspirerat ett antal av våra dagars konstnärer och tonsättare.

Eduardo Kac arbetar med ny teknik, holografi och virtual reality. Han har också med hjälp av genetisk manipulation skapat t.ex. en självlysande kanin. Men bara det faktum att man använder vetenskapens senaste landvinningar i sin konst eller vetenskapligt utvecklade verktyg gör ju inte att konsten blir en form av vetenskap.

Den franske sociologen och teologen Jacques Ellul kritiserade pretentionerna på att vetenskap och konst ska ha samma metoder och mål men var samtidigt märkligt omedveten om att konsten alltid har påverkats av teknik och redskap. Inte bara plast, video och datorer inverkar, konsten förändrades t.ex. redan när man började använda djurhår i penslar för kanske 7000 år sedan. Verkligt genomgripande påverkades bildskapandet när konstnärer började använda hjälpmedel som exempelvis speglar (Eycks Makarna Arnolfini t.ex.),

camera obscura, ”perspektivgrillen” (den s.k. *graticolan* som Alberti skärskådade sina motiv genom för att kunna placera dem rätt i pappersytans tvådimensionella rum) eller den amerikanska uppfinningen *physiognotrace*, en profilteckningsapparat som började användas vid slutet av 1700-talet.

Eduardo Kac säger å andra sidan om Cummings, som han beundrar, att denne poet inte skapade sin okonventionella stil bara för att skriva osemantiskt och abstrakt. Han ville alltid kommunicera, menar Kac, men han ansåg att de traditionella medlen var otillräckliga för det han ville uttrycka. ”Han var tvungen att ändra karaktären på det medium han arbetade med”, säger Kac i en intervju gjord av I.V. Whitman 1995.

Är det alltså detta konstnärerna kan hjälpa till med? Att utveckla medierna och få oss att förstå deras idiosynkrasier? Kac kommer i så fall nära det Marshall McLuhan säger i *Understanding Media*: ”Om människor kunde övertygas om att konsten utgör en mycket precis förhandskunskap om hur man kan hantera de psykiska och sociala konsekvenserna av kommande teknologier, skulle de då alla bli konstnärer?”

Vissa lingvistiska dikt- och prosaexperiment som görs med hjälp av programmering kan säkerligen vara intressanta vid utvecklandet av språkliga verktyg för textsyntes eller parsing (analys) av texter. Även konstnärer som sysslar med *robotics* kan givetvis ställa krav som får den tillämpade teknologin att mogna – men denna praxis är knappast forskning i egentlig mening.

Stelarc, som bl.a. bygger ut sin egen kropp med högteknologiska proteser, är inte intresserad av att kallas vetenskapsman: ”Jag är inte alls metodisk i det jag gör”, sade han i en intervju med Caleb

Schaber 1996, ”Jag är inte intresserad av världsliga fakta och siffror.” Han säger sig ändå beundra vetenskapsmän och forskare men är mest intresserad av den vidare konceptuella och estetiska innebörden av ny teknologi.

Evolutionär konst sysslar med programmerade bilder eller ljud som styrs av algoritmer som liknar dem som styr genetiska förlopp eller darwinistiska urvalsprinciper. Exempel här är britten William Latham, och amerikanerna Karl Sims (som även sysslar med specialeffekter på film) och Kenneth Rinaldo. Den senare gör ”interaktiv konst inspirerad av naturliga system”. Kanske kan det ibland räknas som konst, men frågan är om det är en form av vetenskap. Knappast i högre grad än Rembrants eller Eakins målningar av kirurger i arbete. Man speglar sin tids *state of science* och det blir också *state of the art*. En spegling och en kommentar. Man kan skriva dikter om elementarpartiklar, som t.ex. Maria Küchen, men det blir förstås inte vetenskap för det, lika lite som en dikt om ett äppelträd är en form av trädgårdsskötsel.

Hunter O'Reilly är en forskare och biolog som också målar, ofta motiv där hon försöker gestalta biologiska fenomen som t.ex. virus (se t.ex. www.artbyhunter.com). Men målningarna är givetvis inte vetenskap, och hennes provrör innehåller inte konst. Även om de båda verksamheterna utförs av samma person så är de ändå uttryck för två olika saker.

Myron Krueger var pionjär inom *virtual reality* redan på 70-talet, fast han kallade det *artificial reality*. Krueger's verk *Maze* kan nog ses som ett intressant psykologiskt experiment, samtidigt som det är konst. En labyrint projiceras på en skärm och besökaren i rummet

representeras där av en grafisk symbol som reagerar på personens rörelser. Försök att fuska sig fram bestraffas genom att symbolen t.ex. delas upp i två eller så att labyrintens form förändras. Det intressanta var att besökarna började reagera på vad representationerna av deras kroppar utsattes för, som om det var de själva.

Kanske är det denna osäkerhet och spänning mellan vårt yttre och inre som bäst exploateras av konsten. Men frågan är som alltid om konsten kan bryta ny mark i sig själv eller bara handla om dem som gör det. Brechts teaterstycke *Galileo* handlade om hur vi övergav en komplicerad och mindre logisk bild av hur vårt planetsystem rör sig – besynnerliga spiraler och slingor – och valde en enklare och mera logisk – cirkulära eller elliptiska banor runt solen. Kanske skenbart gick vi från en osäker till en säker världsbild, men berövades samtidigt tryggheten att vara universums centrum.

Tom Stoppard återkom 1993 som dramatiker med *Arcadia*, en pjäs om vetenskapen när den åter blir osäker. Relativitetsteorin och kvantfysiken har beskrivit det allra största och det allra minsta, men den vardagliga världens mysterier är det kanske bara poeterna som kan skildra:

”Vi kan inte ens förutsäga nästa droppe från en droppande kran när förloppet blir oregelbundet. Varje droppning skapar förutsättningarna för nästa, den minsta förändring slår sönder förutsägelseerna [...]. Framtiden är oordning. Sådana här dörrar har brakat upp fem eller sex gånger sedan vi började gå på bakbenen. Det är den bästa tänkbara tiden att leva i, när nästan allt man trodde man visste är fel.”

E-post: ketalmo@nisus.se

FOTO: JAN ANDERS HJELMQVIST

Bengt Hjelmqvist-symposiet

i Lund den 28 oktober 2004

Bibliotekstjänsts stipendium på 100 000 kronor i Bengt Hjelmqvists namn delades för första gången ut på namngivarens 101-årsdag under symposiet i Lund. På bilden här ovan ses stipendiaten Åse Hedemark bakom Bengt Hjelmqvist tillsammans med summan av stipendiekommitén. Lena Skoglund (Regionbibliotek Västra Götaland) till vänster och Gunnar Broberg till höger. I bakre raden är det från vänster Inger Edebro Sikström (Umeå stadsbibliotek), Anders Persson (BTJ, ordförande) och Martin Petri (BTJ).

Sophie Persson hälsade välkommen, såg till att alla hurrade samt att vi sjöng rätt: ”Ja, må han leva uti 200 år!” Håkan Carlsson hade tonsatt några av festföremålets många dikter som han klaviaturframförde tillsammans med Hanna Jönsson som sångsolist. När Åse Hedemark mottagit diplom och blommor höll alla på att falla av stolarna vid den pampiga trumpetfanfar som Håkan Carlsson, Rolf Johansson och Ralf Sykfont blåste synnerligt liv i. Åse tackade och talade

om vad hennes framtida forskning – ”bilden av folkbiblioteket och dess användare” – ska gå ut på och som vi kommer att få veta mycket mer om nästa gång.

Birger Hjørland, Danmarks Biblioteksskole och Carin Olausson från Högskoleverket redovisade den färska kvalitetsgranskningen av ABM-utbildningarna (Högskoleverkets rapportserie 2004:27 R) och eftermiddagen ägnades åt en paneldebatt befolkad med föreläsare för samtliga fem utbildningsinstitutioner inom biblioteks- och informationsvetenskaperna – Lars Höglund och Anders Stenström (Borås), Olle Persson (Umeå), Kerstin Rydbeck (Uppsala), Ingrid Kjellqvist (Växjö), Birgitta Olander (Lund) samt med Inger Eide-Jensen från tidskriften *Ikoners* redaktionskommitté som samtalsledare. Dagen avslutades med en föreläsning av Gunnar Broberg och den finns att njuta av någon sida längre fram.

Men först kommer här det tal som Bengt Hjelmqvist höll:

Jag vill gärna säga några ord som tack till ledningen för Bibliotekstjänst med dess många medarbetare samt alla andra som kommit hit i dag. De har alla bidragit till att göra denna dagen till en av de ljusaste i min långa levnad. Det stipendium som jag i dag har utdelat och som enligt donationsbrevet skall återkomma årligen är en heder för mottagaren lika mycket som för donator, som på ett berömvärt sätt har uppmuntrat den vetenskapliga forskningen om de svenska folkbiblioteken. Jag har självfallet inte varit ensam i mina strävanden att skapa ett Folkbiblioteks-Sverige. Jag har haft många före mig och många med mig. Det hindrar inte att jag i dag kan vara glad, lycklig och stolt och oändligt tacksam. Jag sätter plus för att jag får fira dagen på min födelsedag i min födelsestad.

När Gustaf Nilsson, stadsbibliotekarie i Kristinehamn, för gott och väl 50 år sedan valdes till ordförande i Sveriges allmänna biblioteksörening, som det då hette, var det fråga om ett trendbrott. Biblioteksöreningen hade tidigare hämtat sina ordförande från universitetsbiblioteken. Nu stod folkbiblioteken på egna ben. Alla såg inte med blida ögon på valet. En hetlevrad förstebibliotekarie vid universitetsbiblioteket i Uppsala anmälde sitt utträde ur biblioteksöreningen. Han kunde inte tänka sig att tillhöra en förening som hade en ordförande som inte var akademiker. Valet av Gustaf Nilsson var ett klokt val. Av svenska bibliotekarier alla kategorier nådde han längst på den sociala rangskalan. Han blev riksdagens talman och stod som sådan kungen närmast i rang. ”Jag är som barn i huset”, kunde han säga om sina besök på slottet.

Gustaf Nilsson blev också ordförande i styrelsen för Bibliotekstjänst. Jag kunde följa hans verksamhet på nära håll vid Bibliotekstjänsts styrelsebord och som ordförande i en kunglig kommitté. Han hade mycket stort förtroende hos sina partikamrater. Jag har till och med sett honom som skald. Han och jag tillsammans med Ulla Gertz och vår förträffliga bokbindare gjorde en utflykt till Reutlingen och Bonn för att studera bokbinderi. Gustaf Nilsson måste resa hem tidigare och i Köpenhamn väntade en vers på oss, en vers full av vemod och saknad. Jag sitter, skrev han, och dricker mitt sura glas klass 2. Jag vet inte om han skrivit fler dikter, men ådran hade han.

Bland cheferna för Bibliotekstjänst fanns färgstarka personer. Till de färgstarka på min tid hörde Gösta Östling, tidigare stadsbibliotekarie i Borås. Man följde honom i vårt och torrt. Torrt: de uppmuntrande siffrorna på Bibliotekstjänsts växande omfattning. Vått: de av honom odlade ostronen från hans bohuslänska sommarställe. Och även ädlare drycker. Jag ser hur Gösta sitter och bläddrar i systembolagets kataloger, inte en bondestudent. Jag tycker mig se en illa avlönad bibliotekstjänsteman som fått tillfälle till utlopp åt sin inneboende generositet.

Under de senaste decennierna har jag endast på distans beundrat chefernas framåtanda och är förvissad om att verksamheten skall hålla sig inom rimliga gränser. Jag var en gång medlem av styrelsen för Bibliotekens försäljningscentral, Bibliotekstjänsts föregångare, Henning Wieslanders skapelse. Det är en lång väg fram till dagens Bibliotekstjänst.

Jag vill också gärna lyckönska Åse Hedemark till det stipendium som hon fått i dag. Hon skall som ämne för sina forskningar ägna sig åt förhållandet mellan begagnarna och biblioteken. Det är ett viktigt ämne och vi ser alla fram emot redovisningen. Jag vet inte om Åse skriver vers. Det borde hon kanske göra. Hon borde följa mitt exempel och då och då vispa samman en sonett.

*Ett antal bilar står på Traktorvägen
och det är svårt ibland att komma fram.*

*I huset jobbar mången trogen trägen
som Karl XII förr i rök och damm.*

*Nu sover Sundets alla fiskelägen.
I Bjärred hörs ej längre stoj och glam.
Om BTJ kan man berätta mången sägen
och en professor slutar vårt program.*

*Om några timmar blott är allting över.
Sen skall jag få den sömn som jag behöver.
Och bullret här skall lägga sig att dö.*

*Jag tackar än en gång för dagens gåva.
Hur skönt det blir att äntligen få sova.
Jag säger tack, farväl, god natt, adjö.*

Gunnar Broberg:

Jag fick noggranna instruktioner inför det här anförandet som gick ut på att jag fick tala om precis vad jag själv ville. Så vad ska jag då tala om som kan vara symposiets spiritus rector Bengt Hjelmqvist värdigt? Lunds bokhistoria under hundra år? Inblickar i biblioteksutredningar jag suttit med i? Eller något annat, Alexandriabibliotekets återuppbyggnad? Dagens informationspanorama? På allt det där är ni experter så jag väljer något som bara jag kan. Det får bli några etapper av egna bokminnen eller snarare biblioteksminnen, nyckfulla och privata, utlämnande så jag rodnar, med kanske också några slutsatser om varför vi ska ägna mig detta intresse. "Brukarperspektivet" kanske ni kallar det, "Mina universitet" sa Gorkij, fast jag säger "mina bibliotek". Skillnaden är hårfin.

På landet och i gymnasiet

Prästhemmet är basen för svensk akademisk verksamhet. Eller snarare var. I mitt föräldrahem i en sörmländsk 1600-talsprästgård ute på landet fanns förstås böcker, tidningar, och en diskussion om ordet men inte alls i något överdåd. Snarare var tillgången rätt påver, kanske beroende på ointresse men också på att böcker den gången kostade mycket mer än i dag. Det som stod i hyllorna var mest teologi, stiftsböcker och Svalans serier, alltså ingen särskilt inbjudande läsning för ett ungt liv.

Sockenbiblioteket sköttes av en ensamstående lantbrukande kvinna, Ulla Westin med utomordentligt små resurser

men stort engagemang. Där fanns en del att hämta men jag var tills vidare för ung för att bege mig den mörka vägen till hennes upplysta lilla lokal. I kyrkan stod en del krigsbyten hemtagna på 1600-talet av Shering Rosenhane, men dem fick ju ingen läsa. Oklart om var nyckeln fanns till skåpen. Men de gamla ryggarna var suggestiva och lockar ännu idag. Det talades om Rosenhanska krönikan, en samling om järtecken och konstiga händelser som hänt i socknen genom seklen. Den vill jag fortfarande ta mig an.

Vi flyttade till staden, till det anrika Nyköping. Där fanns stadsbibliotek och i bokhandeln kunde de senaste böckerna beskådas, i någon mån tjuvläsa. Skolbiblioteket tycks inte ha spelat någon roll, jag tror inte ens att det fanns. (Ändå skulle från min läroverkskull ett halvdussin gå ända till disputation, fem i litteraturhistoria: Conny Svensson, Sonja Svensson, Stefan Mählqvist, Hans Göran Ekman, Margareta Björkman och så jag i idéhistoria.) Det lilla stadsbiblioteket låg vid Östra Trädgårdsgatan och förestods av en dam som hette Inga Ström. Lokalerna liknade närmast en lägenhet, en trea, ett större rum med mest skönlitteratur, ett mindre där facklitteraturen började sin vandring enligt SAB-systemet, innerst referensrummet med böcker som bara fick läsas på plats. Flera av dem var fina och uttryck för Ströms eller hennes företrädares bibliofila intressen. Själv var hon ganska kärv och också hon ensamstående. Säkert var hennes budget usel. I lokalen rädde dunkel, tre eller fyra fönster räckte inte för att motverka bokryggarnas mörkröda eller djupblå färg.

Jag har inget minne av att biblioteket var någon intellektuell mötesplats för stadens unga skönandar – om sådana fanns – man kom och gick ensam, försedd med ytterligare böcker förstås. Min mamma och jag, var för sig, hörde till de flitiga men tystlåtna besökarna. Besöken var i mitt fall rätt långa men jag tror aldrig att jag satte mig vid det enda bordet som fanns inne i referensrummet. I stället läste jag ryggtitlar, tog

ut och ställde tillbaka böcker och försökte väl förstå det obegripliga men ändå fungerande system som ett bibliotek var och är.

Synminnet är starkt och jag märker i dag att när jag köper böcker på antikvariatet det ofta är sådana som jag en gång sett på Nyköpings stadsbibliotek, särskilt dem som jag då inte fick låna hem och som stod in till vänster i referensrummet. Successivt återskapas delar av ett

gammalt stadsbibliotek. I efterhand kan jag också förstå varför jag tack vare Stadsbiblioteket valde den idéhistoriska vägen och sedan kunnat smygga in i ännu hemligare boksalar.

När bibblan sedan flyttade till varuhuset Tempos tidigare lokaler hade jag lämnat stan. Men jag minns att referensen låg i avdelningen för damunderkläder. I vilket fall kände jag mig inte längre hemmastadd i dessa öppnare

läsesalar. Några år senare blev badhuset bibliotek. Jag kan fortfarande känna klorklukten och kylan av kaklet. Böcker bör inte vistas i så fuktiga rum.

I den gamla residens- och skolstaden fanns tre bokhandlare, en knuten till det nyöppnade Domusvaruhuset, sedan den något äldre Kvants bokhandel och den äldsta Kullbergs, ännu så länge med betjäning bara över disk. Alla tre förestods av män, Herr Blomberg(?), Herr Kvant och Herr Olsson. Böcker var dyra, pocketboken à 3:50 med Aldus-Delfin, därefter W&W-serien, var en fantastisk förändring. Bokrean gjorde böckerna prismässigt överkomliga. Det var de häftade böckerna som gällde,

Gunnar Broberg är professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet och ingår i stipendiekommittén för Bibliotekstjänsts stipendium i Bengt Hjelmqvists namn. Föredraget avslutade årets Bengt Hjelmqvist-symposium

men jag kände en som jobbade på Länstryckeriet, och som skar böckerna. Det senare var modernt: det blev rakt och snyggt, böckerna såg lästa ut fast de kanske inte var det.

Idag finns bara en bokhandel kvar, Kullbergs, men stadsbiblioteket betecknat Culturum (badhuset som jag ser det) har verkligen expanderat. Många hittar dit, invandrare som håller kontakt med hemlandet, hästvänner som via branschtidningar gnäggar med likasinade, poesiläsare, uppsatsskrivare, hembygds- och släktforskare.

Ett till nyköpingsminne. En sommar jobbade jag som fångvaktare och fick sparken. Jag vågar berätta det nu: en intern, som sades vara ovanligt farlig men som jag tyckte var ovanligt trevlig frågade mig om jag kände till något om hur stimulantia påverkade författare. Jag gick hem och funderade, de Quincys opieätare, Coleridges ”Kubla Kahn”, Baudelaires *Les paradis artificiels*, Kerouacs *The Dharma bums* med flera sattes ihop till en bra lista, som jag överräckte till min vän – för att ett par dagar senare få kicken. Så var det att vara kulturförmedlare i Nyköping på 1960-talet.

Uppsala

En universitetsstad som Uppsala har en del böcker, ett förnämligt UB som håller klassen bl a genom att aldrig ha plundrats, brunnit eller utsatts för värre åverkan – förrän kanske i dag då Carolina blivit en byggarbetsplats och då man rensat – läs demolerat – tusentals böcker. Pliktexemplaren gör universitetsbiblioteken till nästan kompletta, utmärkta bibliotekarier genom seklerna har bevarat, vårdat, förmerat beståndet. Jag hör till dessa gamlingar som varit med om att tvingas be den kostymklädde tjänstemannen bakom disken om en kapsel för att beställa en bok. Begärde man fel kapsel måste man våga be en gång till, vilket krävde mod. Här skedde en socialdarwinistisk sällning av dem som vågade och dem som var för feiga, av dem som ville något eller dem som inte visste varför. Å andra sidan fick man på den tiden, efter några års upp- arbetat förtroende, gå upp i magasinen och leta på egen hand. Ack tillitens gyllene år, ack forna tiders vackra damer i expeditionen, Daisy Helltoffs stab. Jag hann sitta flera år i bibliotekets styrelse

och stå på balkongen och se ner på stora valborgsruset i Carolinbacken, en upphöjd position i en privilegierad värld

På den tiden fick låntagaren på Carolina ha hur mycket böcker som helst på sitt bord, rariteter från alla århundraden eller vanlig stapelvara. När jag flyttade till Lund fick man ett förfärligt sjå med att ställa tillbaka alla mina böcker, magasinen hade vant sig vid att vara av med en stor del av sitt bestånd. Åtminstone ett par år efter det jag flyttat höll en särskild ”personal”, Elisabeth Ragnarsson, på att utreda mina lån. Men allt kom till rätta. Låter jag stolt? Föralldel, men det är över ett system som tillät sådan individuell frihet.

LundeQ i Uppsala var naturligtvis en bra boklåda. Den stilige bokhandlaren Wallin höll klass på sortimentet men var ingen vidare affärsman så han fick gå. Senare har den centralt belägna lådan bytt lokal och hamnat inom Domuskomplexet och därmed tappade rollen som kulturinstitution. Numera är den knappast det begrepp som den en gång var.

Antikvariaten i Uppsala var rätt talkrika. Bokviktors legendariska antis, Bokfenix som det hette – men som aldrig förmådde resa sig ur askan efter branden i de gamla lokalerna vid Drottninggatan – var knappast så märkligt. Viktor hade sitt rykte om lärdoms eftersom han var fallen efter Axel W Persson, dvs professorsson, och eftersom han uppträdde excentrisk. Ja verkligen: en medelålders lagom orakad inte helt magerlagd man med skjortan uppknäppt ner till midjan som dök upp på alla danser och som gick omkring och pep som en fågel utan att vara onykter. Hans affär var extremt rörig, bara det ett belägg för hans omåttliga lärdom.

Men det är klart att han hade böcker och att han ville något, en liten förlagsverksamhet med udda skämtskrifter ur historien vittnar om att han gick och rotade och ibland fann något i sina högar. Konstigt nog har ingen så vitt jag vet skrivit någon roman om honom och försökt komma underfund med hans gåta.

Andra antikvariat var inte alltid lika roliga. På Syslsmansgatan låg ett med en butter, rörelsehindrad innehavare. Man fick alltid intrycket att han bara motvilligt sålde något och då dyrt. Det blev inte heller så många köp, men jag inhandlade Dame Christobel Aberconways oumbärliga *A Dictionary of Cat Lovers* liksom Basil Soulsbys *A Bibliography of Linnaeus in British Museum*, två böcker som jag verkligen haft nytta av genom åren.

Gamla Almqvist och Wiksell var en öppning till blytypernas värld. Som redaktör för ett par tidskrifter mötte jag Gutenbergs sanna arvtagare, ännu helt omedvetna om sin snart förestående sorti. Ibland var jag förstås i Stockholm på KB och besökte till exempel Björk och Börjesson där jag faktiskt hann möta den gamle legenden Gustaf Otto Adelborg långt inne bland hyllorna uppflugna på en steg.

Jag har prövat också andra universitet och bibliotek, i London, i Berkeley, i Berlin, men vi lämnar dem utanför.

Lund

I Lunds universitet LUB, detta trånga, svårskötta men ändå så trevliga bibliotek, där pågår som på andra ställen ständigt omflyttning med vad det innebär av nyordning och datorkrångel. Man ska ha koder för att komma in i Lovisa, och man ska komma ihåg att logga in och ut. När jag får bråttom hem skriker den

elektroniska övervakningen eftersom jag glömt registrera en streckkodad bok. Den bok jag önskar låna visar sig utlånad av någon annan typ med likartat aparta intressen, men när jag sträcker på halsen läser jag den uppochnervända, hemliga skriften om vem som är lånaren, vars identitet enligt lagar och förordningar ska skyddas, finner jag att det är min doktorand. Så problemet kan lösas snabbt och informellt. Men annars är detta är en paradox: det fria, tillgängliga biblioteket har så mycket restriktioner, alla fria val har skapat så många spärrar att snarare motsatsen till frihet blir känslan. Det vimlar av folk på UB, vilket är roligt men har nackdelen att ingen känner igen mig eller vill lita på mig. Men som sagt, jag gillar stället, normalt funkar system Lovisa, som jag prisar inte bara för att min dotter också heter Lovisa.

Stadsbibblan

Stadsbiblioteket är ett nöje att besöka, rummen är trevligt ljusa, man går och plockar, skönlitteraturen är till hemlån, publiken blandad, alla åldrar, nationaliteter. Ett stadsbibliotek är ett märkligt ställe. Jag läste att Lunds stadsbibliotek hade fler årliga besökare än Eiffeltornet! Souvenirförsäljningen är förstås något sämre. Inte heller hissar jag i hissen mellan plan noll och plan ett halvt. Men stället duger som utkikspunkt mot världen.

Antis

i Lund är billigt och bra. Inga lyxaffärer, men man får god och närande husmanskost. Omsättningen är stor med universitet runt hörnet och större bokförlagstätt än i någon annan svensk stad. Och så finns Bibliotekstjänst, som ytterligare höjer temperaturen, som idag.

Loppis

Ytterligare en nivå: loppis. Tidiga lördagsmornar trängs vi på Södra Esplanadens oändliga rad av stånd, som i Marrakesch, eller som på bokmässan i Göteborg. Egentligen ska man vara där halv sju, men det klarar jag inte. Det blir ändå köp så att det räcker, mest barnböcker. Jag vill tillägga att Södra Esplanaden ger rika möjligheter till sociologiska studier, inte bara boksociologiska: där trängs alla generationer, aldrig hör man värre skånska, Teheranska skägg rör sig förnämt, skolklasser tjänar ihop till skolresan, skilsmässoparen röjer boet, studenterna med baksmälla och utan pengar säljer ut sina cds eller videos, handlare från räjongen kränger gamla klockor, tekniska prylar ur sopptipslagret, eventuellt stöldgods. Man slås av att det är så pass många kvinnor som säljer, det är de som tröttnat på röran hemma, som städat ur och nu fullföljer nyordningen.

Det mesta är till salu, kläder, datorer, en och annan möbel, smycken, kaffe och bullar och böcker. Det är normalt förstås inga märkvärdigheter men också det triviala, ja kanske särskilt det triviala är intressant. Dominansen för bokklubbarna är stor, kanske för att de verkligen fyllt bokhyllorna, kanske för att det är sådan vara man vill bli av med. Bra böckers produktion, Barnens bokklubb, Böckernas klubb, matbokklubben Gourmet är vanliga. Man ser dem på långt håll i travar eftersom de har ett standardiserat utförande. Vad de bland annat visar är hur mycket böcker som inte går genom bokhandeln. Just sådant är spännande: vad som samlar sig i hyllorna genom annan prenumeration, genom postordersförsäljning,

eller när arbetsplatsen jubilerat, i form av akademiskt eller rentav privat tryck – för att sedan hamna på Södra Esplanaden i ett sällsamt kretslopp. Där finns också vad man köpt i utlandet, i Danmark eller fört med sig vid emigrationen till det nya landet. Och ibland ställer sig samlaren där och säljer ut alla sina rara diktsamlingar bara för att unna någon deras skönhet.

Priset behöver inte avhålla någon. Det går dessutom att pruta. Filosofin är ”Ska vi byta grejor?” och ”du får en bok gratis om du köper en skjorta”. En gång betalade jag en tia för en bok och fick en bildammsugare på köpet

Kommentarer

Nu blir det svårare och jag blir nog suddig. Men först vill jag hävda att mina biblioteksminnen visserligen är egocentriska men ändå har någon giltighet. Mer eller mindre är det så här för många av oss. Varje människa bär inom sig inte bara *sin* historia utan *historien*. Historien har verkligen rört på sig under min vandring från sockenbiblioteket till BTJ, den elektroniska revolutionen har stormat in, postmodernismen upplöst strukturerna, vi lever i en mångkulturell loppis. Kultur, bildning, böcker är inne i andra och snabbare kretslopp. *Just detta kunskapsomlopp i vid mening vore värt att studera, med fördel dess förändrighet, dess aktörer, dess mänskliga dimensioner, snarare än teknik, hur minnet, erfarenheten, historien, påverkar framtiden.*

Jag låter kanske gnällig inför den elektroniska revolutionen. Den är outhärlig men inte allena saliggörande. Den har också lovat för mycket. Enligt övertalningens retorik får vi bara reda på fördelar och inte nackdelar. När de kommer är de oväntade.

Det överraskar att barn hänger för länge framför datorn, att nätet erbjuder en massa svårkontrollerat strunt – eller värre. Att läskunnigheten bland elever har försämrats på de senaste tio åren, sades på nyheterna idag klockan tolv. Jag irriteras över att övergången tagit mycket längre tid än vad som utlovats, att den inte är klar och väl aldrig blir klar. Ett daglig bekymmer är att vi dränks av information eftersom vi saknar simutbildning. Förändringen kostar oss skjortan, ja livremmen också, ytterst blir vi så beroende att vi inte kan klara oss utan vår slav, som styr oss från morgon till kväll. Varför forskar vi bara på det som ger vinster och inte också på det som skapar förluster, ekonomiska och själsliga minusposter?

Som historiker och lärare kan jag oroas av informationsteknologins fragmentisering och förfalskning av det förflutna. Studenten tror att kunskapen slutar utanför datorn och att de böcker och den information som inte är inlagda i Lolita inte existerar. Tidigare nämnde jag den socialdarwinistiska utslagningen framför den gamla lånedisken. Man borde idag fråga om vilken kunskap eller vilken information som enligt liknande socialdarwinistisk mekanik slås ut inför den elektroniska disken och inte får leva vidare. *Jag skulle önska en historisk undersökning, inte bara en framtidssökning på vad informationssamhället inneburit och innebär och hur man lyckats retoriskt. Med andra ord hur vi styrs och av vad.*

Historien kan förstås inte vridas tillbaka, men den ska inte heller dras upp som en mekanisk snurra. Framtiden reagerar annorlunda. Bokens förutspådda död har inte inträffat, det säljs och köps mer böcker

än någonsin, bibliotek byggs, biblioteksutbildningarna har ökat, det är ingen krisbransch. Hopp finns men faran är inte över. Kanske det snarare är en trivialiseringsprocess som hotar. En övermättnadskänsla, vår ökade tidsbrist gör att böcker aldrig öppnas. Deras vanlighet minskar värdet och lockelsen försvinner i en nedåtgående spiral. Med dagens bokliga överflöd skulle vi kunna bygga en bro till månen, och där äta ost och dricka vin och föra lärda samtal. Men vi hinner inte.

(Parentetiskt: akademiker har klen lön men får mycket böcker, väggarna bågnar, emballaget kostar mer än innehållet. En vanlig reaktion från kollegan som fått en bamsig bok: ”ytterligare tre eller fem centimeter att tränga in i hyllan”, inte ”vilken stor fin sak du skrivit”. Hjälp mig med ett råd: Jag har låtit bygga hyllor för – jag vågar inte säga beloppet – är det avdragsgillt?)

Tillbaka till kretsloppet: De olika nivåerna, från sockenbibliotek till folkbibliotek till forskningsbibliotek, från Loppis till livsstil, hur hänger allt samman? Var kommer jag in i bilden? Uppenbarligen rör vi oss mellan olika platser och uppenbarligen sker det inte bara av en slump. Vi söker oss fram. Det ena får komplettera det andra. Ju fler vägar, desto flera val. Det är en trivial sanning idag att sökandet är oändligt – men det betyder också att jobbet fortsätter. Framtiden blir inte bekvämare tack vare den nya tekniken, tvärtom. I sig är det ingen dysster tanke, människan är nyfiken och arbetsam, sökandet skapar både oro och lycka. Så går vi på från barndom till ålderdom, även om få har gjort det med sådan framgång som dagens huvudperson Bengt Hjelmqvist.

E-post: gunnar.broberg@kult.lu.se

Rörelseminnen

Per Axel Nordfeldt

”Klassisk koreografi är minnen som förs från kropp till kropp,” säger Marie Lindqvist, hovdansare vid Operan. Ikoner förde samman henne och Ellen Rasch, 1950-talets stora balettstjärna, för ett samtal om dansens utveckling.

Alla konstarterna förhåller sig till tiden, var och en på sitt speciella sätt. Många av dem – exempelvis måleri, litteratur och film – är på olika vis frysta ögonblick ur ett tidsflöde.

Med dansen är det annorlunda, den är bokstavligen ögonblicklig och äger rum i exakt detta nu. Men paradoxalt nog är dansen också en minnesbank. Klassikerna dansas ofta i koreografier gjorda för kanske hundra år sedan eller mer. Samtiden sätter självfallet sina spår i tolkningarna, men utgångspunkten för en uppsättning av *Svansjön* eller *Giselle*

finns långt tillbaka i historien. *Ikoner* förde samman Ellen Rasch, idag 84 år, och Marie Lindqvist, 33 – ledande premiärdansöser i sina respektive generationer vid Operan i Stockholm – för ett samtal kring hur dansen och koreografin utvecklats under senare decennier.

Ellen Rasch var premiärdansös vid Kungliga teatern 1946–62, Marie Lindqvist har varit det i ungefär tio år, och hon blev dessutom utnämnd till hovdansare tidigare i år. De har båda dansat huvudrollerna i flera av klassikerna: till

exempel *Giselle* dansade Ellen 1950 och Marie 2000, *Törnrosa* 1953 respektive

**Per Axel Nordfeldt
är kulturskribent**

1994 och i *Svansjön*, som Ellen gjorde 1950, fick Marie sitt genombrott som 19-åring. Sedan våren 2004 dansar hon baletten i en ny version.

– Maries tolkning av Svan-drottningen nu gjorde mig rörd till tårar, säger Ellen Rasch med uppriktig beundran.

Det är engelsmannen Peter Wright som gjort koreografin till den uppsättning Marie dansar. Även om det ur

flera synvinklar är en modern uppsättning, bygger den fortfarande på Petipas och Ivanovs originalkoreografi från 1877.

Uppdrag originalversioner

– Det måste vara så, säger Marie. De som ser *Svansjön* för första gången måste ha tillgång till den klassiska versionen. Och jag tycker att det känns fint. Det är ett minne som förs vidare från kropp till kropp.

– En institution som Operan måste visa klassikerna i originalversion, det är ett uppdrag där som för alla national-scener, menar Ellen. Det blir nya generationer också i publiken.

– Tolkningarna ändras ändå i viss mån över tiden, fortsätter hon. Oftast är

det slutet som blir annorlunda. På min tid var slutet i *Svansjön* ofta lyckligt eller så kom de till himlen – jag har varit med i uppsättningar där dansarna åkt upp i vagn på slutet. Idag tar de oftast livet av sig.

– Men även radikala nytolkningar förhåller sig till klassikerna på något sätt, fortsätter Ellen. Mycket av spänningen i Mats Eks version av *Svansjön* – som jag tycker är mycket bra – kommer av att han så medvetet bryter mot traditionerna.

– Ja, och dansaren är förstås inte bara ett redskap, menar Marie. Tolkningen kommer inifrån en själv, och var och en sätter sin personliga prägel på koreografin.

– När Anthony Tudor gav mig *Giselle* frågade han direkt hur jag ville göra rollen, säger Ellen. Det var väldigt vik-

tigt, han såg mig verkligen. Den föreställningen blev något av ett genombrott för mig. När Tudor senare satte upp den baletten på andra scener och med andra dansare, såg jag att han arbetat in saker som jag gjort. Det är roligt, då har jag skapat något som i sin tur blir tradition.

– En stor skillnad från då du dansade är att idag har pantomimen kommit tillbaka väldigt starkt, säger Marie. Dansarna gestaltar med rörelser på ett annat sätt nu.

Estetiken i högsätet

– Jag tror att det har att göra med utvecklingen av tekniken, fortsätter hon eftertänksamt. Jämfört med för några decennier sedan så är dansarna idag så oerhört drivna rent tekniskt. Jag tror

knappast att detta går att utveckla mer. Då får estetiken en annan betydelse igen, det konstnärliga uttrycket måste bära föreställningen.

– Den stora skillnaden kom när muren föll. Då Rudolf Nurejev och Michail Baryshnikov hoppade av från Sovjet på sin tid blev de enastående i väst med sin teknik. Nu finns inte gränser på samma sätt. Idag har vi kanske tio världsstjärnor med en lika fantastisk teknik som Baryshnikov, och många är nästan lika bra. Som sagt, jag tror inte att det går att driva tekniken längre. Då blir det bara idrott av det hela.

– Ibland skojar vi med varandra om det där i Operabaletten, låtsas att en sportjournalist intervjuar oss: ”Du gjorde en bra första akt. Hur känner du dig nu?” Jag känner mig verkligen i topp-

form och laddad för akt två. Jag känner att jag kan göra hoppen lite högre och piruetterna ännu något snabbare. Det kan nog bli personligt rekord idag.” Eller: ”Arabesquen i tredje akten gick inte riktigt bra, plién var lite stel och du trampade snett i nedslaget efter din grand jeté. Är du slut nu? Ska du avgå nu?” Herregud vilken press, ingen människa kan klara av sånt.

Ellen och Marie skrattar. Men liknelsen vid en sportprestation är inte helt fel ändå. Fysiskt är balett kanske det mest krävande någon kan ge sig på, gott och väl i klass med ett maratonlopp.

– Du måste lägga upp arbetet så att krafterna räcker ända till sista scenen, säger Marie. Hur svårt det än är måste det se lätt ut för publiken, sådana är dansens villkor.

Presentation och avslutning viktigast

– Det viktigaste för dansaren är presentationen och avslutningen, konstaterar Ellen. Däremellan finns det vissa marginaler, men de är inte stora.

Ellen och Marie är överens om att framtiden för baletten ligger i att behålla dagens höga tekniska nivå, men också i att det konstnärliga uttrycket måste utvecklas. Annars kan inte dansen ska fortsätta att fascinera publiken.

– Ja, teknik räcker inte, säger Ellen. När jag arbetade med Rudolf (Nurejev) en gång så var det en flicka som gjorde de mest fantastiska akrobatiska benlyftningar. Nurejev tittade på henne och sa torrt med sin omisskännliga brytning: "If little girl lifts leg too high, little girl

disappear." Han hade rätt, blir uttrycken för spektakulära försvagas innehållet. Det blev heller aldrig någonting av den där dansösen.

Det vi ser på scen i den färdiga föreställningen har alltså förändrats en hel del mellan generationerna. Har även instuderingen och träningen gjort det?

– Träningen är likadan, säger Ellen Rasch, som drev egen dansskola in på 1990-talet.

– Grunden för den klassiska träningen är alltid densamma. Träningen och dansen är anpassad till kroppen och rörelserna kommer logiskt ur detta. Sedan spelar det ingen roll vilken typ av dans du ägnar dig åt – klassisk balett, modern balett, jazzbalett – allt har samma grund.

– Även träningen är uppbyggd logiskt för kroppen: ett pass börjar med lätta rörelser framför spegeln, fortsätter med rörelser stödda av stången som löper längs väggen, därefter går dansaren ut på golvet och gör lätta hopp, följda av stora hopp, för att till slut varva ner med lättare rörelser.

– Allt kommer rätt och hjälper till att hålla kroppen i trim och undvika skador. Risken för skador är störst i knäna, det räcker med att du kommer det minsta fel för att göra dig illa. Men där är den klassiska dansens fotställning, med fötterna vridna utåt, och de fem grundpositionerna en hjälp för att hålla balansen och ge ett naturligt stöd för rörelserna.

– Faktum är att flera av de stora baletterna är uppbyggda på ungefär

samma sätt. De har en liknande båge inbyggd.

Videon revolution

– Den största revolutionen i träningen är nog videon, säger Marie. Jag fick en chock när jag första gången såg mig själv dansa i en upptagning från en repetition.

– Ja, det där slapp vi, säger Ellen med en suck.

– Numera är videon ett hjälpmedel som vi ofta använder, berättar Marie. Det har också hjälpt till att finslipa tekniken.

– Många tror att dansare ligger i träning hela tiden, att vi springer på gym och motionstränar, fortsätter hon. Men vi gör nästan aldrig något sådant.

– Nej, det behövs inte, bekräftar

Ellen, man får allt genom de dagliga övningarna och repetitionerna. Och sedan är det föreställningar tre-fyra kvällar i veckan. Men numera, när jag inte dansar varje dag, händer det att jag tar en tur på motionscykeln hemma.

– Om vi uppsöker en motionsanläggning är det oftast för att bota någon skada, säger Marie.

Började vid sju års ålder

Det finns en föreställning om att dansare som vill bli något inom balett måste börja som barn.

– Jag håller inte med om det, säger Ellen. Som regel är det bra att börja tidigt, men det kan gå ändå. Själv började jag när jag var sju år, men Hannes kom som elev till mig när han var fjorton, och

han hade inte tagit ett danssteg förut.

Hannes är Johannes Öhman, idag dansare vid Operabaletten och ledare för danskompaniet 59° North, som specialiserat sig på ny balett. Tillika är han sambo med Marie Lindqvist. Att parets dotter fått namnet Ellen är kanske inte en tillfällighet.

Sammantaget representerar Ellen Rasch och Marie Lindqvist en imponerande mängd år på scenen. Har de då klarat sig helt utan yrkesskador?

– Inte helt, säger Marie. Jag har en återkommande mardröm: att jag kommer till en stad och vet att jag ska dansa, men jag vet inte var scenen ligger.

– Har du också den? Säger Ellen med ett hjärtligt skratt. Är den inte vidrig!

E-post: dexter@manderley.se

Writers Museum i Edinburgh

Suzanne Mortensen

Edinburghs gamla stadskärna är välförsedd med serveringar och i affärerna trängs turister som villigt spenderar sina sista skotska pund på kiltar, säckpipor och dyrbar maltwhisky. Bara ett stenkast från vimlet på Lawnmarket ligger Writers Museum inrymt i ett gammalt köpmannahus.

Muséet som är väl värt ett besök har specialiserat sig på de tre storheterna inom den skotska litteraturen – Robert Burns (1759-96), Sir Walter Scott (1771-1832) och Robert Louis Stevenson (1850-95).

Ingen av dem har någon anknytning till huset. Burns bodde dock i samma kvarter när han kom till Edinburgh för att bättra på sin karriär medan Scott och Stevenson växte upp i den skotska huvudstaden.

Burns tog inte bara Edinburgh med storm utan blev hela landets hjälte genom sin diktning och sitt insamlade och nedtecknade av Skottlands nationalpoesi.

Burns hade beundrare i alla samhällsklasser. Själv kom han från enkla förhållanden på en bondgård i Ayrshire i sydvästra Skottland. Han skrev visor om böndernas liv till vardag och fest, ofta med humor och på dialekt. Han raljerade gärna med religiöst hyckleri. Kärlek och förälskelse är andra viktiga ämnen i hans poesi. Burns erotiska eskapader lät tala om sig och han hade många barn. Hans vackra och melodiösa kärleksdikter har inspirerat författare världen över. Ett välkänt svenskt exempel är Evert Taube som helt sonika gjorde om ”A Red, Red Rose” till ”Min älskling du är som en ros”.

Burns sista år förmörkades av ekonomiska problem och

vacklande hälsa men publiken var trogen även efter hans död. Tiotusen sörjande följde honom till den sista vilan på St Michael's kyrkogård i Dumfries.

Burns födelsedag den 25 januari firas rejält i Skottland. På menyn står den skotska nationalrätten haggis (en jättekorv fylld med havregryn och inälvor från får), neeps (rotmos) och tatties (potatimos). Till ackompanjemang av säckpipa deklamerar diktarens burleska ”Adress to a Haggis”.

Servärt på Writers Museum är förlagan till George Flaxmans staty av den bildsköne barden. Här finns även brev, originalmanuskript, citat ur visorna och små minnesaker som tillhört hans fru Jean Armour.

Sir Walter Scott värnade om Skottlands värde och intressen. Han organiserade det första kungabesöket efter unionen med England. Georg IV kom till Edinburgh 1822. Vid samma tid såg Scott till att gamla skotska ceremonier och traditioner återinfördes. Några av dem lär han ha själv ha uppfunnit.

Scott förnyade den historiska romanen genom att tillsätta rafflande spänning och suggestiva naturskildringar. Han lästes överallt i det brittiska imperiet. Romaner som *Waverley*, *Guy Mannering*, *Ivanhoe* och *Rob Roy* översattes till en rad språk och lockade stora skaror av turister till Skottland.

1820 utnämndes Scott till baronet och ett par år efter hans död restes världens största författarmonument till hans ära på Edinburghs paradgata Princess Street.

På Writers Museum finns en tryckpress från bokförlaget James Ballantyne and Co. som påminner om ett betydligt dystrare kapitel i författarens liv. Scott övertalades till att bli delägare i företaget. Risktagningen slutade vid ruinens brant. Scott fick slita hårt vid sitt skrivbord för att betala av skulderna. Både hälsan och den litterära kvaliteten blev lidande.

Idag har Scott tappat mycket av sin popularitet. Visserligen ingår hans främsta verk i den skotska undervisningen men utanför skolans värld är intresset svalt. Muséet på Scotts familjegods Abbotsford vid floden Tweed går en osäker framtid till mötes. Besökantalet har sjunkit drastiskt de senaste decennierna och Scotts sista ättling som skötte verksamheten avled nyligen.

Ett trappa ner i Writers Museum finns Storbritanniens största Stevenson-samling. De svartvita fotografierna längs väggarna berättar om författarens liv från det välbärgade barndomshemmet i Edinburgh till hans förtidiga död på Samoa i Söderhavet.

Robert Louis Stevenson var lungsjuk och plågades hela uppväxten av det råkalla klimatet i Skottland. Detta i kombination med fadersuppror, författardrömmar och äventyrlusta gjorde honom till resenär och vagabond. I sina tidiga böcker skriver han om vandringar i Cevennerna och kanalfärder i gränstrakterna mellan Belgien och Frankrike.

I ett konstnärskollektiv utanför Paris mötte han sin blivande hustru Fanny Osbourne, en gift amerikanska med två barn. Efter hennes skilsmässa blev det bröllop i USA där Stevensons hälsa drastiskt försämrades. Läkarna rekommenderade Söderhavet och sjuklingen

gav sig iväg med sin nya familj på långsegling. De bosatte sig på Samoa där Stevenson under sina sista fyra år skrev romaner med motiv från Skottlands historia. Öborna kallade honom Tusitala, sagoberättaren. Han försvarade dem mot kolonialstyrets översitteri och han lärde sig hjälpligt deras språk. Stevenson dog av hjärnblödning utan att ha avslutat sitt tänkta mästerverk *Weir of Hermiston*. Han begravdes enligt egen begäran på toppen av Mount Vaea i närheten av sitt hem Villa Vailima.

Ett vackert mahognyskåp drar besökarnas blickar till sig på Writers Museum. En gång stod det i Stevensons barnkammare på Herriot Row 17. Där gav det näring åt den lungsjuke pojken fantasi under långa vaknätter med febertoppar och ihållande hosta.

Skåpets mästare, Deacon William Broadie, var redan då en legend i Edinburgh. I mitten av 1700-talet tillhörde Broadie societeten och var en respekterad medlem i stadsfullmäktige. Bakom den fina fasaden gömde sig en brutal brottsling. Efter att ha spelat bort sin förmögenhet på tärning lierade Broadie sig med en liga som begick grova rån. Inbrottsvägen spred skräck över stan. En belöning utfästes och spåren ledde mot maktens boningar. Broadie flydde till Holland under antaget namn men hanns upp av rättvisan och fördes tillbaka till Skottland. Straffet blev hängning i en galge han ironiskt nog själv konstruerat under sin tid som hantverkare. Broadie mutade en vakt att förse honom med en stålkrage innan bilan skulle falla. Enligt lagen kunde en fånge bara dömas till att avrättas en gång. Försöket misslyckades dock och Broadie fick sitt utmätta straff.

Om denne dubbelnatur skrev Stevenson tillsammans med vännen WE

Henley en pjäs. *Deacon Broadie or The Double Life* spelades på olika teater-scener i Storbritannien och USA under 1880-talet utan större framgångar. Samarbetet med Henley upphörde efter misslyckandet och vänskapen sprack.

Stevenson fortsatte emellertid sina studier om den kluvna eller dubbla personligheten. 1886 fick han sitt litterära genombrott med *The Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*. Stevenson laborera-

Suzanne Mortensen är bibliotekarie på Malmö stadsbibliotek

de med olika versioner innan romanen fick sin slutgiltiga form. I ett av de första utkasterna skedde den respektable läkarens förvandling till den våldsamma och motbudande Hyde inte genom en giftdrog utan just inne i ett skåp.

Boken blev en klassiker i skräckgenren och har gett upphov till otaliga filmatiseringar, parodier och pastischer med ett mer eller mindre fritt förhållande till förlagan.

Även *Treasure Island* har en självklar plats i världslitteraturen. Berättelsen om pojken Jim Hawkins och de blodtörstiga sjörövarnas jakt på en nergrävd skatt fascinerar läsare i alla åldrar än idag. Flera författare har känt sig manade att skriva vidare på historien. På svenska finns ett lyckat exempel i *Long John Silver* av Björn Larsson.

För besökaren som inte känner sig nöjda efter rundvandringen på Writers Museum rekommenderas bokförsäljningen vid utgången. Efter ett inköp av *Stevenson's Scotland* är det bara att ge sig ut på vandring i Edinburgh, resa upp i högländerna eller ut på öarna i författarens spår.

E-post: suzanne.mortensen@malmö.se

Livet med Jöran

Per Rydén

Den långa marschen genomförde han tillsammans med sina beredskapskamrater när tyskarna i april 1940 ockuperade Danmark och Norge. Med kanoner och hästar fick de inkallade rasta i tio minuter. De bad om vatten för att släcka sin törst i ett hus vid vägen. Kvinnan där ville gärna bjuda dem också på kaffe. När det inte gavs tid till det i den jänkade flykten mot neutralitetsvakten vid kusten kom hon ut med nybakade bullar och välsignade dem med ängslan i sin röst: ”Måtte ni bara komma tillbaka!”

Det gjorde de, och den som kan berätta om det är Jöran Mjöberg, litteraturforskare och författare, utgången från Halland och Lund och länge verksam i Småland men med världen som intresseområde.

I sin bok *Stunder längesedan* har Jöran – något annat är det omöjligt att kalla honom när man blivit så bekant med honom som här – valt att blicka tillbaka på ett långt och

aktivt liv i 153 korta prosastycken som inte heller har lagts i kronologisk ordning. Det är ett lyckligt och avdramatiserande val. Men jag kan inte finna annat att Jöran dementerar sin titel. Stunder är det ju, men nog visar han att tiden i själva verket är upplöst eller överbryggad. Det han berättar om sin barndom kommer så nära, inte sällan närmare än det som hör hemma i den senare karriären. Upplevelsen av hur varken mamma eller pappa kunde ge svar på det sömnlösa barnets ångestfulla fråga om vad som finns bortom rymden och bortom tiden känns svår att komma ifrån. Egentligen borde vi inte heller släppa frågan. ”Men vi blir med åren alltför upptagna av allting annat, av arbetet, av vardagen, av att leva bara för att bekymra oss om vad som finns bortom rymden – eller bortom tiden.”

Men hur gör man då när man ska presentera denne minnesgode man och hans minnespussel? Kanske tvingas man

att som den pedant man inte ville vara återställa kronologin, snegla också i andra källor och beskäftigt lägga pussel med de 153 prosastyckena.

Vem är det? frågar man sig. *Vem är det?* är ett numera nedlagt projekt, eftersom den mänskliga nyfikenheten tagit sig andra former. Men i äldre årgångar kan man inhämta av att Mjöberg, Karl Jöran föddes i Breared i Halland den 15 juli 1913 som son till väldige Josua, forskare, läroboksförfattare, föreningsmänniska och nästan i evighet rektor vid Katedralskolan i Lund. Mamman hette Astrid. Och det var, anförtror oss Jöran sent i livet, inte lätt att vara rektorns son. Han biktar att han en enda gång också tog sin hämnd genom att sparka en intet ont anande lärarkandidat i baken. Om han ertappats hade det blivit sänkt sedebetyg. Nu blev det i stället ett livslångt dåligt samvete.

Jöran fick tidigt klart för sig vad tyskarna stod för. ”Det var inte Hitler som födde och skapade nazismen. Den fanns där förvisso förut, någonstans i det tyska folkets djup”, konstaterar han med en formulering som bränner till. Och själv fick han i varje fall uppleva nazismen, innan Hitler kommit till makten 1933. Den Joachim som han mötte i ett skolungdomsutbyte visade sig vara en fullfjädrad förtryckare som slukade alla kakor och lade beslag på kartan över Köpenhamn. Han blev ”ett effektivt vaccin mot varje form av förståelse för Tredje riket och dess politik”.

Jöran tog också mycket aktiv del i motståndet mot nazistsvärmeriet i Lund. Han gick liksom Staffan Björck och Carl Fehrman på Olle Holmbergs linje, inte på Fredrik Bööks. Och innan kriget vänt 1943 var det minst av allt någon självklar hållning. Det destinerade honom för att också framöver bli en sann nordist.

Karlfeldt blev hans diktare och har så förblivit genom åren. Och vi får möta honom med alla dofter och ljud när Jöran minns hur han vid sitt första möte med skaldens landskap cyklade från järnvägsstationen i Krylbo till det vandrarhem i Karlbo som visade sig vara skaldens eget tidigare viste. ”Det var en kärlek som tändes, en kärlek som skulle vara genom hela mitt liv.”

Det var på denne skald han dispute-rade just som det stora kriget tog slut. Han hade gärna stannat vid universitetet men blev inte tillfälle till det. Det kan ha grämt i vissa stunder, men det är inte de som här sätts på pränt. Och när man ser vad livet i stället skickade honom ut på ska man nog ha det till att både Jöran och världen mådde bäst av att inte stanna. Vi vet ju så lite av insidan av det, men utsidan blev den att Jöran hamnade som universitetslektor i Oslo (1947-1949), blev research fellow på Harvard (1949-1953), därpå lektor och från 1968 till 1980 universitetslektor i Växjö. 1981 hann han också missionera för litteraturen som visiting professor i Dar es Salaam. Och man kan vara övertygad om att han över allt visat upp den rastlösa entusiasm som är hans särdrag. Han blev professor också på hemmaplan och flyttade tillbaka till Lund.

Till dessa stationer i karriären ska man lägga en enastående lång och varierad rad av böcker. Näst efter Karlfeldt är det Lagerkvist han oftast återkommit till, men annars är Jöran inte den som alltför ofta korsar sina spår. Som nästan ingen annan har han kunnat skriva om Island, USA, Mexiko och Sydamerika. Det är en produkt av ett flitigt resande men också av en enorm aptit på läsning. Han är också mannen som i mogen ålder lärde sig spanska för

att göra en stor litteratur rättvisa. Men han har också skrivit hisnande böcker som *Drömmen om sagatiden* 1967-1968), *De såg himmel och helvete* (1993) och *Kvinnoöden i vikingatid* (2001). Han har visat sig lika hemma i medeltidskatedrallerna som i den arkitektur som finns i litteraturen. Inget mänskligt är honom främmande.

Det liv som avtecknar sig redan i dessa data och titlar är sannerligen rikt. Men är det Livet?

**Per Rydén är professor em.
i litteraturvetenskap vid
Lunds universitet**

Nej, säger hans minnesglimtar. Jöran har varit med om mycket och mer. Han mötte Shakespeare som åttaåring. Han har träffat Carl Sandburg. Han har varit William Faulkner tätt i spåren. Han har varit både där och där och har alltid varit outtröttligt närvarande.

Det man minns längst är ändå det mest privata. Det handlar om barn, om Jöran som barn och hans egna barn, inte minst det femte, den handikappade sonen som drunknade. Det handlar om kärlek, sådan som går sönder och sådan som håller därför att den aldrig blev av. Det handlar om att kunna uppleva helt och fullt och uppfatta det med alla sinnen.

Och Jöran är inte färdig än. På sin 90-årsdag, en varm julidag som slutade i tunga regnskurar, skrev han en artikel om litteraturens unga döda. Han finns nog med i tidningen i morgon också. Att han skriver flera böcker kan man vara säker på men ingen kan vara säker på vad de ska handla om.

E-post: per.ryden@litt.lu.se

Ack! Om människan vore vis ...

om en resa i Spinozas tankar och fotspår sommaren 2004

Bo Gentili

Versen lyder i orimlad översättning *Ack! Om människan vore vis, / och därtill ville väl! / Då vore världen här ett paradys, / nu är den mest ett helvete* och står att läsa på väggen till ett litet hus i Rijnsburg några kilometer väster om Leiden. Den är inte av Baruch Spinoza, men här bodde han några år på 1660-talet och det var tack vare de lite sorgsna orden som man i slutet av förrförra seklet lyckades identifiera byggnaden. Nu är den ett museum och centrum för studiet av Spinozas liv och filosofi, lite paradoxalt nog inklämd i ett tillsynes välmående holländskt radhus- och villasamhälle. Vi kommer hit med bussen och stiger av på Spinozalaan. Hur många av invånarna här är bekanta med eller har läst sin världsberömda granne?

Det är en av sommarens hetaste dagar, den lilla trädgården är nästan igenvuxen. Här satt han med sin kritpipa i kvällssolen och betraktade den dåvarande slätten, försjunken i någon tanke ”sub specie aeternitatis”. För en stund glömsk för hot och förbannelser. Man måste tänka sig honom sådan, mild leende som på porträtten och blicken långt i framtiden. Det var här som han påbörjade *Etiken*, det arbete som skulle bära hans namn rakt in i ryktbarheten, en annan och mer påtaglig framtid än den som bara några år tidigare förnekats honom av församlingen i Amsterdam.

Vi stiger in genom den låga gaveldörren, min följeslagerska stöter huvudet i karmen – filosoferna var små dåförtiden. Här hyrde Spinoza två rum i bottenvåningen med sovrummet en brant trappa upp. I det första av rummen skrev

han, en pulpet och två tunga bokskåp. I det ena skåpet hans bibliotek, all världens vetande – jag återkommer till det. I det andra hans egna verk i originalutgåvor. Vi skriver våra namn i gästboken. Bland tidigare besökare må nämnas Albert Einstein, under hela sitt liv en stor beundrare av Spinoza. I synen på tingens ordning och sammanhang hade de båda mycket gemensamt. Einstein var här 1920.

I det andra rummet slipade Spinoza sina linser. Glasdammet yrde om honom, han andades in dammet och gick därmed sin förtidiga död tillmötes. En pedaldriven slip stor som en gammal hyvelbänk fyller rummet. Med sina linser tjänade han sitt bröd, ännu långt efter filosofens död var dessa välslipade glas mer eftertraktade än hans tankar. Idag är linserna sedan länge borta medan Spinozas skrifter – i synnerhet *Etiken* – finns representerade i snart sagt varje välsorterad filosofisk boksamling världen över.

Åter i Leiden bestämmer vi oss för att fortsätta med tåget ytterligare en hållplats. Huset där Baruch Spinoza levde sina sista år och dog 1677 står kvar bara några kvarter bortom Haags eleganta centrum med regeringsbyggnader, slott och museum – ett förträffligt konstmuseum för övrigt. I Haag avslutade Spinoza *Etiken* men boken befanns alltför farlig. Den utkom först postumt året för hans död, filosofen då oåtkomlig för den fria tankens förföljare. Ett vackert sextonhundratsstenhus som i bottenvåningen inrymmer ett läsrum med litteratur om Spinoza. Utanför huset och mitt i gatan har staden låtit resa en staty.

Baruch Spinoza. Porträtt
av en samtida konstnär.

Det började redan 1969. Jag läste filosofi i Lund och tänkte att endast det svåraste är gott nog. Sålunda slök jag Ludwig Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus* i en enda klunk och fann i ungdomligt övermod att jag hade förstått allt. Jag gick vilse i Martin Heideggers *Sein und Zeit* och brottades samtidigt med frågan om matematikens

ursprung. En svår fråga – den lyckades jag inte lösa. Livet kom så att säga emellan.

Spinozas tankar är alltomfattande men i själva verket inte särskilt svåra att förstå. Däremot är hans framställningsätt – i synnerhet i *Etiken* – svårtuggat liksom också terminologin med sina rötter i den medeltida skolastiken. Filosofen hävdade själv att han var utan föregångare, men på den punkten hade han fel. Med en illvillig tunga skulle Spinozas verk kunna beskrivas som ett extravagant hopkok på nyplatonisk, kristen och judisk mystik. Därtill inspirerat av den nya vetenskapligt inriktade filosofin på 1600-talet. I sin strävan efter tillförlitlighet valde Spinoza att presentera sin filosofi efter den axiomatiska metoden, samma metod som Euklides hade valt för sin geometri i Grekland två tusen år tidigare.

Gottfried Wilhelm Leibniz – han med ”monaderna” – hade en illvillig tunga. Men också en skarp blick. Han träffade Spinoza i Haag 1676. De båda filosoferna diskuterade filosofi och

optik. Här uppstod dock ingen vänskap eller ömsesidig uppskattning. Efteråt och efter Spinozas död skulle Leibniz – denne man av värld – ta avstånd från sin tillbakadragne kollega. Den axiomatiska metoden är förfelad, förklarade Leibniz. Axiomen är inte alltid självständiga, understundom förutsätter Spinoza det han istället borde bevisa. Naturligtvis hade Leibniz rätt. Inte desto mindre är det Spinoza som har överlevt dem båda. Leibniz tillhör lärdomshistorien, Spinoza lever än.

Men vad var det då i Spinozas tänkande som lockade en ung student i slutet av sextioalet? Vad är det hos Spinoza som gör honom så alldeles särskild? Svårt att säga, men låt mig inledningsvis peka på hans oerhörda ambitioner. Spinoza kunde förklara allt. I själva verket är *Etiken* – som titeln anger – en handbok i levnadskonst. En bok om frihet. Men den livshållning som Spinoza visar hän mot måste han grundlägga i och härleda ur en sann kunskap om tillvaron. Således måste han, innan han skriver om specifikt etiska frågor, beskriva tillvaron som sådan. Han måste beskriva världen och samtidigt arten av vår kunskap om denna. Han måste beskriva människans kroppsliga och själsliga natur.

Här är inte platsen att uttömmande redogöra för innehållet i Spinozas filosofi. (Den som är intresserad hänvisas i första hand till filosofens egna skrifter, i synnerhet till *Etiken* – ”*Ethica ordine geometrico demonstrata*” finns i en ny svensk översättning. En sammanfattning av Spinozas tänkande kan man få i vilken filosofihistoria som helst.) Dock vill jag ta tillfället i akt att peka på några av dess främsta karaktäristika.

All sin filosofi härleder Spinoza ur läran om substansen, vårt oändliga uni-

Huset i Rijnsburg.

versum. Det existerar ingenting annat. Substansen-universum benämner Spinoza Gud. Man kan fråga sig om Spinoza var teist eller ateist. Av sin samtids religiösa etablissemang dömdes han ut som det senare, hans skrifter betraktades som gudsfientliga, låg tabubelagda i det närmaste ett århundrade efter hans död. Men han var aldrig helt bortglömd och under andra hälften av sjuttonhundratalet ökade intresset för Spinozas filosofi. I och med romantiken blev den tidigare så föraktade filosofens panteistiska åskådning högsta mode. Spinoza uppfattades nu som en tänkare försjunken i det gudomliga.

Men vad man kan konstatera är att hos Spinoza förlorar begrepp som ”teist” och ”ateist” sin relevans. Spinoza erkänner ingen personlig gud, en enligt honom själv motsägande och därför orimlig tanke. Istället är hela tillvaron gudomlig.

Substansen/Gud är aktiv och absolut rationell. Vad som sker i världen sker

därför att det måste ske, tillvaron kan inte i någon mening tänkas annorlunda än den är. Vi lever inte i den bästa av världar, inte heller i den sämsta. Vi lever i den enda möjliga världen. – Total determinism? Kanske. Men Spinoza tycks mena att den människa som kommer till insikt om tillvarons innersta

natur, om sig själv och sin delaktighet i densamma, också därigenom skapar en frihet utifrån vilken hon kan verka i och påverka världen.

Om Spinozas vision är sann vet jag inte. Men den är åtminstone vacker. En kunskapsupplevelse av mystisk art. Den är det djupast centrala i hans filosofi, en upplevelse av delaktighet med, av uppgående i tillvaron själv.

Det är utifrån idén om substansen/Gud som Spinoza sedan med stor konsekvens härleder sin lära. Som i en märklig intellektuell skapelseakt framträder hela världen. Människan beskrivs som ett av oändligt många ändliga modi – i utsträckningens attribut hennes kropp, i tankens hennes själ. Som en våg i världshavet träder hon för ett ögonblick i dagen för att strax åter sjunka tillbaka i den gudomliga substansen, som Alf Ahlberg – en av Spinozas många sentida kommentatorer – uttrycker saken.

En av den västerländska filosofins klassiska frågor är den om förhållandet mellan ande och materia, kropp och

Rembrandt. Vy över Amsterdam från nordväst. Etsning, ca 1640.

själ, psykiskt och fysiskt. Och svaren är många, alltifrån Platons berömda grottmetafor till våra dagars – ja, vilket är vår tids svar på frågan om förhållandet mellan kropp och själ? Kanske att frågan är fel ställd och måste analyseras vidare.

Det brukar vara det vanliga filosofiska svaret på svårbesvarbara frågor.

René Descartes, Spinozas äldre kollega – som för övrigt också bodde i Amsterdam – besvarade nämnda fråga med sin teori om tallkottkörteln, en märklig körtel belägen strax ovanför hjärnstammen. Det är enligt Descartes i tallkottkörteln som materia, eller intryck av materia, i form av ”livsandar” flödar samman och övergår i idéer och tankar.

Spinozas svar på frågan om förhållandet mellan kroppsligt och själsligt, materia och ande, har kallats hans parallellteori. Identitetsteori vore ett bättre namn. Spinoza förklarar nämligen att kropp och själ är samma sak, men sedda ur olika åskådningsformer. Dessa former kallar han med en term i tiden för ”attribut”. Attributen är, enligt Spinoza, oändligt många men människan känner endast två, utsträckningens och tankens. Människokroppen finner vi således som något – ett ”modus” – i utsträckningens attribut. Idén om kroppen, alltså människans själ, finner vi i tankens attribut.

Ett missförstånd som ligger nära till hands är att tro att fysiska förlopp i någon mening skulle påverka eller kanske till och med orsaka idéer och tankar. Men så är det alltså inte. Kropp och själ är i grunden identiska. Fysiska förlopp måste, enligt Spinoza, förklaras i fysikaliska termer, psykiska förlopp i psykologiska.

Parallellteorin är kanske Spinozas originellaste bidrag till filosofins historia. Den är dunkel och mångtydig, där-

till öppen för kritik på flera väsentliga punkter. Inte desto mindre är tanken tilltalande och svår att helt avvisa. På ett näst intill genant enkelt sätt löser eller upphäver Spinoza den i hela den västerländska filosofin ständigt närvarande konflikten mellan materialistiska och idealistiska åskådningar. Baruch Spinoza var både materialist och idealist eller, lika gärna, varken det ena eller det andra.

Vill man ha lite kul med Spinoza kan man ägna en stund åt affektläran, tredje kapitlet i *Etiken* i vilket filosofen förelägger sig att – i enlighet med sin geometrisk metod – behandla våra emotioner och känslor som vore de linjer, kroppar och ytor. Grundtanken bakom Spinozas lära om affekterna är människans strävan att förbli i sitt vara, med andra ord hennes självbevarelsedrift. Föreställningar som stimulerar denna strävan väcker lust, föreställningar som istället motverkar den väcker olust.

Kommen så långt ger sig Spinoza i

kast med att upprätta en katalog över våra emotioner, en ganska skojig katalog som också tyder på en betydande erfarenhet och ett icke föraktligt psykologiskt skarpsinne. En psykologi flera hundra år innan begreppet ”psykologi” hade uppfunnits. Intressant är Spinozas vilja att förklara våra affekter utifrån några enkla grundbegrepp. Berömd och ofta citerad är definitionen av kärlek –

Bo Gentili är bibliotekarie på Malmö stadsbibliotek och författare

lust förbunden med idén om en yttre orsak.

Sextonhundratalet är rationalismens århundrade, Spinoza kanske dess främste företrädare. Genom att kombinera affektläran med sin kunskapssträvan för filosofen oss till den yttersta gränsen för

FAKTA

Spinozas bibliotek

Baruch Spinoza var en för sin tid lärd filosof, om än inte akademiskt skolad. Hans modersmål var portugisiska, men han läste också hebreiska, holländska, grekiska, tyska, italienska och naturligtvis latin. På det senare språket skrev han flertalet av sina arbeten. Vid sin död i Haag 1677 lämnade Spinoza efter sig ett bibliotek om cirka 160 titlar vilka tillsammans representerar stora delar av tidens vetande. Böckerna skingrades efter filosofens död men vid bouppteckningen upprättades en lista. Med denna som grund har den holländska Spinoza-stiftelsen lyckats återställa biblioteket, som nu finns att studera i museet i Rijnsburg.

En av orsakerna till att Spinoza hade ett så omfattande bibliotek var hans nära vänskap med bokhandlarna Franciscus van den Enden och Jan Rieuwertsz i Amsterdam. Den senare också Spinozas förläggare, den förre en fritänkare som levde ett äventyrligt liv och som slutade i galgen i Paris anklagad för högförräderi. Efter sin bannlysning bodde Spinoza under några år hos van den Enden och han undervisade också vid dennes skola. Politiskt stod Spinoza och kretsen kring honom nära bröderna de Witt – mördade i ett upplopp i Haag 1672. Bröderna de Witt stod för en för sin tid radikal liberalism som idag ter sig tämligen okontroversiell.

Spinozas bibliotek har en stark betoning på naturvetenskap, alltifrån sin tids enkla läkarböcker över astronomi och matematik till handböcker i mätteknik och optik.

Några volymer om Spanien och Portugal avslöjar möjligen en slags hemlängtan hos filosofen, som aldrig lämnade Holland. Av antika greker må nämnas Aristoteles vars stjärna – efter årtusenden av beundran – nu var i dalande. Man får förmoda att Epiktetos *Handbok i livets konst* i någon mån har påverkat Spinozas egna moraliska ställningstaganden. Av antika romare finns till exempel Vergilius, Plinius, Caesar, Tacitus och Seneca. Machiavelli finns representerad med sina samlade verk, men också med en särskild utgåva av *Fursten* från 1580, en skrift gentemot vilken Spinoza kan antas ha haft kritiska synpunkter.

Av samtida filosofers verk intar Descartes en särställning. Spinoza studerade Descartes i sin ungdom, inspirerades av honom men skrev så småningom också en kritisk kommentar till denne den moderna filosofins pionjär. Engelsmännen utopisten Thomas Moore och den politiske filosofen Thomas Hobbes – med idén om ett samhällsfördrag – är liksom rättsfilosofen holländaren Grotius andra samtida tänkare vars arbeten återfinns i Spinozas bibliotek.

Slutligen må nämnas ett flertal biblar liksom också ett antal språklektioner. Förutom att skriva sin filosofi hade Baruch Spinoza tagit sig före att dels skriva en avhandling om optik och dels att översätta Gamla testamentet till holländska. Båda dessa projekt gav han emellertid av okänd anledning upp halvåret före sin död.

sitt tänkande. Störst är de emotioner som leds av förnuftet, alltså som grundats i en adekvat kunskap om världen. Som i sin högsta form är en adekvat kunskap om substansen-universum-Gud. Med sitt välkända *amor intellectualis dei* – ”den intellektuella kärleken till Gud” – avslutar Spinoza sin Etik.

Den som söker efter Baruch Spinozas födelsehus i Amsterdam söker förgäves. Huset finns inte längre kvar. På platsen står en katolsk kyrka från adertonhundra-talet. Av de judiska kvarteren kring nuvarande Waterlooplein återstår inte mycket. Efter andra världskriget utplånades det mesta – inbegripet Anne Franks födelsehus. Men på den andra sidan gatan och mitt emot kyrkan ligger alltså den judisk-portugisiska synagogan. I Amsterdam föddes Baruch år 1632 – namnet är hebreiska och bety-

der 'den välsignade'. Ofta ser man filosofen kallad Benedictus, vilket är den latiniserade formen. Fiender kallade honom Maledictus, alltså 'den förbannade'.

Och fiender hade Spinoza. I Amsterdams stadsarkiv finns bannlysningen från 1656 att studera. ” ... Må han vara förbannad på dagen och förbannad på natten, förbannad vare han när han lägger sig och när han stiger upp, förbannad när han går och förbannad när han kommer. Må Herren aldrig förlåta honom och må ... ” Nej, man orkar inte läsa mer. Men visst är det väl anmärkningsvärt att denna utsatta folkspillra – några tusen sefardiska judar som flytt undan inkquisitionen i Portugal och funnit en fristad i det liberala och i religiöst avseende toleranta Holland – var mäktigt ett så förfärande aktstycke gentemot en av sina egna.

I samma kvarter som Baruch Spinoza

föddes men något närmare centrum bodde Rembrandt, tillsammans med Spinoza en av den holländska guldålderns främsta representanter. Huset står fortfarande kvar och är numera museum. Huruvida målaren och filosofen kände till varandras existens är ovisst – vi vet att Rembrandt illustrerade en skrift av Spinozas judiske lärare. Trots skillnader i livsföring kan man med lite god vilja läsa in en gemensam hållning i de bådas arbeten; en personlig humanism i opposition mot den rådande ordningen.

Efter bannlysningen lämnade Spinoza den judiska stadsdelen i Amsterdam och levde istället under några år tillsammans med vänner och lärjungar i en annan del av staden. Politiskt aktiv lär han ha blivit utsatt för mordförsök. Påtryckningar från den judiska församlingen resulterade 1660 i att Spinoza tvingades lämna Amsterdam. Som

nämnts slog han sig ner i Rijnsburg. Redan nu hade han blivit en känd person bland tidens radikala intelligentia, vänner vallfärdade till hans koja för att diskutera filosofi och politik.

1670 utkom Baruch Spinozas näst mest kända skrift, hans *Tractatus theologico-politicus*, ett synnerligen framsynt arbete. Filosofen – nu bosatt i Haag – argumenterar här för liberala idéer som tanke-, yttrande- och religionsfrihet. Ja, till och med för demokrati om än han inte har den allra största tilltron till majoritetens inneboende visdom. Naturligtvis blev Spinozas teologisk-politiska traktat så småningom förbjuden – inte desto mindre mycket läst och omtalad. Tillsammans med *Etiken* gav den sin författare ett förfärande rykte som en samhällsomstörtande gudlös avfälling.

Men ytterligare något måste nämnas, något mellan raderna. Kanske var det

detta som den där filosofistudenten framför allt fäste sig vid. Och som alltså gläder honom. Var och en som läser Spinoza kan inte undgå att beröras av filosofens lugna, stillsamma och mycket vänliga tilltal. ”Här skola utan tvivel mina läsare häpnna,” skriver han på ett ställe i *Etiken*, ”och mycket skall komma dem i tankarna, som de skulle kunna invända häremot. Jag ber dem därför att långsamt följa mig vidare och icke förr falla något omdöme därom, än då de genomläst allt.”

Detta tilltal var emellertid karaktäristiskt inte bara för vad Spinoza skrev utan också för hur han levde. Påfallande är hur alla kommentatorer – vänner såväl som fiender, samtida som sentida – framhåller filosofens personliga egenskaper. Mån om sitt oberoende valde han att leva under enkla förhållanden, avstod – dock endast delvis – från erbjudanden om ekonomiskt underhåll och betydande befattningar. Inte bara hans tryckta skrifter utan också hans för sin tid omfattande korrespondens vittnar om

en synnerligen vänlig tänkare som med överseende och stort tålmod om och om igen rättar till missförstånd och förklarar hur han menar. Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att tycka illa om denne illa beryktade gudsförnekare.

Spinozas filosofi har vunnit många anhängare. Men hans tänkande har också utsatts för vantolkningar; från hans egen samtid, från adertonhundredtalsromantikerna och från dagens new age-predikanter. Alternativa rörelser och religioner har velat anknyta till Spinozas filosofi, i synnerhet har hans helhetsvision lockat till tolkningar i mystisk riktning. Man har funnit paralleller till österländsk visdom, miljövänner har läst in sina föreställningar. Men Baruch Spinoza var ingen bortvänd antimaterialist försjunken i det gudomliga. Han var istället – genom hela sitt korta liv – en hängiven rationalist, aktiv i sin tids politiska liv, ivrigt sysselsatt med att försöka förstå den värld som var hans.

Baruch Spinozas filosofiska verk skulle kunna beskrivas som ett frihetsprojekt, vägen till frihet går över insikt och förståelse. Kunskap är ett nyckelbegrepp om man vill förstå Spinoza. Kunskap i alla dess former, alltifrån naturvetenskap – inte minst optik – till läran om universum och Gud. Åter och åter igen bemödar han sig i sina skrifter om att försöka bekämpa fördomar och vidskepelse, företeelser vars mest förfärande konsekvenser filosofen själv bokstavligen tvingats fly undan i sitt eget liv.

Den analytiska filosofin som jag en gång skolades in i – och som jag väl alltså bekänner mig till – är ingen filosofi utan snarare en kritik. Den tar avstånd ifrån all metafysik, förstår den inte. Följaktligen också ifrån Spinozas tänkande. Följaktligen också ifrån allt annat tänkande. Kvar blir ingenting. Kvar blir porträttet av en stillsamt leende filosof, bakom vilket vi skönjer konturen av en man som stod för sina idéer och tog konsekvensen av dem.

E-post: bo.gentili@compaqnet.se

- Vet du varför danska bibliotekarier håller vatten i datorerna?
- För att de varit på studiebesök i norska bibliotek?
- Nej, för att de vill surfa på nätet.

Bibliotekarierna och vitsarna som varumärke?

Christer Hermansson

Referensarbete 1

En liten kille kom fram till mig i informationsdisken.

Han såg lite osäker ut så jag frågade vad jag kunde hjälpa honom med.

- Vad heter det när man ligger ovanpå varandra, sa han.
- Ovanpå varandra?
- Ja, som mamma och pappa.
- Vänta lite så ska jag slå i en uppslagsbok.

Jag gick och hämtade Key-Åbergs "Uppslagsbok för rådvilla".

Jag hittade genast vad jag letade efter.

- Det heter våningssäng, sa jag.
- Jaså, sa pojken. Jag trodde det hette dubbelsäng.
- Nej, sa jag. Det är någonting helt annat.

- Vet du vilken som är bibliotekariernas favoritsport?
- Låt mig tänka. Kast med liten bok?
- Nej, boksning.

En mager och en fet bibliotekarie stöter samman på gågatan.

– Värst vad du har konsumerat populärlitteratur, säger den magre bibliotekarien.

– Om jag läste lika smal litteratur som du vore jag nog anorektiker för länge sedan, utbrast den fete bibliotekarien.

Christer Hermansson är bibliotekarie (förste) på Lärarhögskolan i Stockholm och författare

Referensarbete 2

En liten tjej kom fram till mig i informationsdisken.

Hon såg lite osäker ut så jag frågade vad jag kunde hjälpa henne med.

– Hur ser bokens blad ut, frågade hon.

– Vanligtvis vita med en massa bokstäver på, sa jag. Visste du verkligen inte det?

– Har du någon favvodatabas?

– Ja.

– Vilken då?

– Pepsy.

– Varför då? Är du så intresserad av pedagogik?

– Nej, men jag är konstant törstig.

Referensarbete 3

Klockan var 19.58 och biblioteket skulle strax stänga.

En medelmelankolisk 11-åring kom fram till mig ännu en gång:

– Vem uppfann cykeln?

– Jag vet inte, sa jag lugnt.

– Vad är en cylinder?

– Jag har ingen aning, sa jag lojt.

– Vad betyder informationskompetens?

– Jag har aldrig hört talas om det, sa jag ärligt.

– Men du svarar ju inte på mina frågor, skrek 11-åringen.

– Nej, men det är bra att du frågar; fortsatt med det, annars kommer du aldrig att lära dig någonting, sa jag vänligt.

Danska bibliotekarier samlades i november 2003 för ett stort möte under mottot: ”Bibliotekarien som varumärke – scenen er din”. Några goda råd i efterhand:

1. Placera Gammel Dansken synlig i informationsdisken (och inte som nu gömd bakom inkunablerna i referensavdelningen där bara personalen kommer åt den) och bjud samtliga bibliotekskunder under mottot: ”Gör gott om morgonen, före, under eller efter dagens arbete”. Efter några glas blir bibliotekarierna med alla säkerhet betraktade som... människor eller danskar eller danskor.

2. Lär av våra finska bibliotekskollegor. Efter en dag med managementkonsult kunde bibliotekarier vid Helsingfors stadsbibliotek visa en helt ny attityd inför uppgiften att hålla föredrag. Tidigare hade majoriteten blygt stått och tittat på sina egna skor när de talade om spännande bibliotekserfarenheter inför ett stort auditorium men nu visade flera prov på framåtanda: istället för att stirra på de egna skorna så stirrade de på den närmaste människans skor. Med några droppar Gammel Dansk kanske det kan bli ännu bättre?

3. Lär av våra norska bibliotekskollegor: En norsk bibliotekarie stod hela dagarna bredvid sin stol vid informationsdisken på Oslo universitetsbibliotek. Detta pågick i månader. En dag kom personal från Lärarhögskolans bibliotek på besök. Svenskarna i gruppen tyckte att det var märkligt med den norske bibliotekarien men ingen vågade säga någonting. Då frågade plötsligt skotten Grant McWilliams norrmannen varför han inte satt på stolen. Då sa norrmannen att bibliotekschefen hade sagt åt samtliga bibliotekarier att de skulle försöka höja referensarbetets lägstanivå och att det var därför han inte satt ner.

Referensarbete 4

En framstående forskare kom fram till mig i informationsdisken.

Hon såg lite osäker ut så jag frågade vad jag kunde hjälpa henne med.

– Jo, jag undrar om någon har citerat min artikel ”The theme in love and information retrieval” i Web of Science. Den är så krånglig att söka i.

– Ja, vi ska se om vi hittar något i den, sa jag och blottade mina tänder.

Efter några minuter var sökningen klar.

– Som du ser så är det ännu bara du som har citerat den vid flera tillfällen, det är ganska vanligt att forskare refererar till sig själva.

– Ja men har verkligen ingen annan gjort det, sa forskaren.

– Nej, men var glad för att du har citerat den, vissa forskares artiklar blir aldrig citerade, tänk hur det känns för dem, sa jag.

– Ja, det har du rätt i, sa forskaren och lommade iväg.

E-post: krilleherman@yahoo.com

Stanna upp. Tänka efter. Börja om

Sven Nilsson

När 2004 går mot sitt slut har den nationella svenska kulturpolitiken fyllt trettio år och Sverige har också fått en ny kulturminister, Leif Pagrotsky. Om hans kulturintresse vet jag inte mycket mer än att han gillar modern svensk design och för några år sedan solade sig i Cannes tillsammans med en rad framgångsrika svenska popgrupper. Gott så, den svenska kulturpolitiken kan behöva både ljus, värme och nya vindar.

I mitten på 1970-talet hade Sverige redan blivit det moderna land vi fortfarande lever i, och det är större skillnad mellan Sverige år 1960 och 1974 än mellan Sverige 1974 och idag. I själva verket stod både det svenska självförtroendet, rikedomerna och den sociala och kulturella välfärden på topp år 1974. Det var, skulle man kunna säga, det faustiska ögonblicket i Sveriges moderna historia:

*Miljoner ger jag rum att bo och bygga
I verksam frihet men ej alltför trygga.
Grön mark och fruktbar – mänskan lyckligvorden
På unga tegar, och med henne hjorden.
(---) Här innanför ett paradisiskt land,
Därute våg som slår mot vallens rand
(---) Jag ville se det vimlet, ville stå
På fri jord med det fria folket så.
Då kunde jag få säga orden:
Dröj stund, du är så skön ändå.*

Fausts stormande självkänsla (här i Britt G Hallqvists språkdräkt) var också den triumfkänsla som fanns i 1970-talets Sverige och som den moderna svenska kulturpolitiken i så hög grad är bärare av. I Goethes Faust är detta en vändpunkt, och det blev det också i 1970-talets Sverige. Det gick inte att stanna tiden och hålla kvar ögonblicket, vågorna som slog mot vallen skulle så småningom bryta igenom.

1974 års kulturpolitiken, då kallad ”den nya kulturpolitiken”, var en kulturpolitik för det som Ulrich Beck beskrivit som den nationella ”containerstaten”, där allt kunde fångas i en nationell agenda och där man kunde utestänga det som var

främmande. 2004 års Sverige är inte längre någon sådan containerstat, här står samhället vidöppet för påverkan utifrån. Nationella system, lagar och traditioner utmanas från många olika håll; EU och invandrarna får fungera som syndabockar för den sårade nationella självkänslan.

Av detta märks förvånande lite i nationens kulturpolitik. Vi lever visserligen inom ramen för en globalt producerad och i stort sett kommersiell populärkultur, men kulturpolitiken definieras fortfarande av sina kulturinstitutioner (teatrar, museer, bibliotek, symfoniorkestrar, konsthallar och så vidare) och dessa är effektivt avskärmade från den mångkulturella verklighet som ändå är vår. Flera aktuella undersökningar har visat att kulturinstitutionerna tillhör de etniskt mest segregerade delarna av samhället. Om invandrare anställs är det bland servicepersonalen. Biblioteken har åtminstone en publik som liknar befolkningsgenomsnittet, men det gäller inte de andra institutionerna.

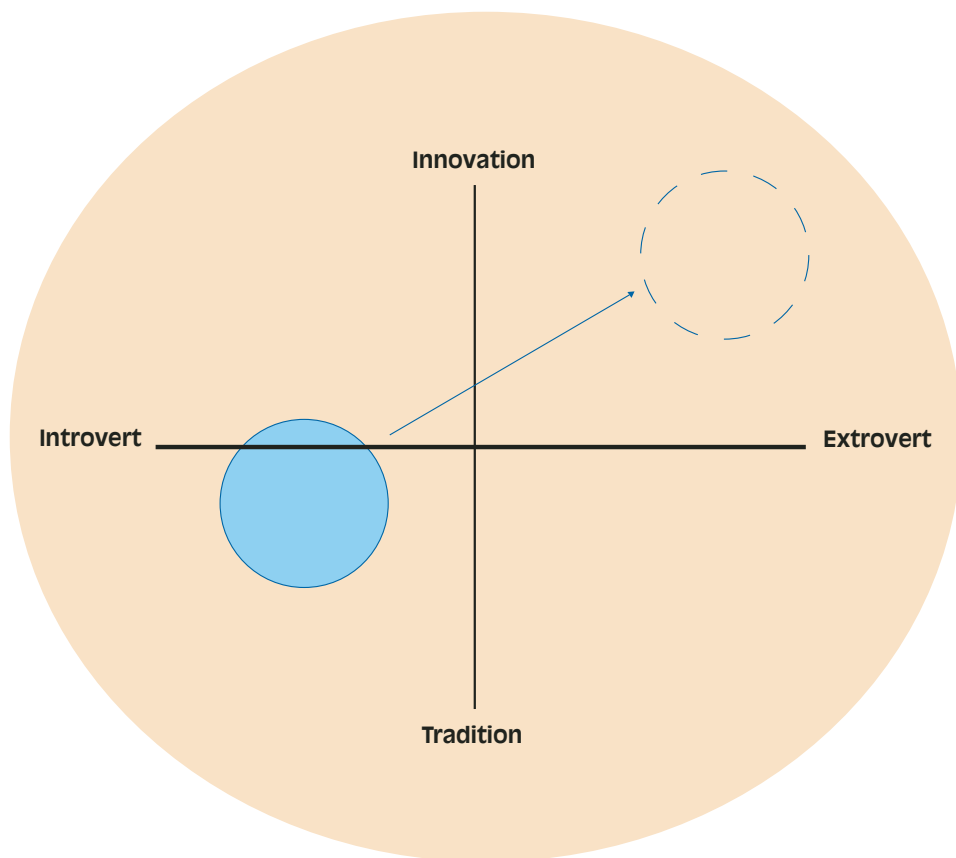
Den utmaning den nye kulturministern står inför är att ändra på dessa förhållanden och skapa en kulturpolitik som en tid med global produktion, distribution och konsumtion av kultur och att göra det utan att barnet kastas ut med barnvattnet.

Den nuvarande kulturpolitiken har byggts upp efter två principer:

- Kultur i hela landet: det ska finnas ett nät av likvärdiga institutioner (länsteatrar, läns museer, länsmusikinstitutioner och så vidare) i alla regioner
- Kultur för alla: alla ska vara delaktiga i kulturen, det ska inte finnas några geografiska, ekonomiska eller sociala barriärer för att delta

I förverkligandet av detta program har partnerskapet mellan staten, regionerna och kommunerna varit framgångsrikt, men man överlät till proffsen i institutionerna att själva definiera sitt innehåll. Så blev det också en borgerlig mainstreamkultur (inte vulgär, inte estetiskt utmanande) som kom att dominera.

För att legitimera sitt arbete demoniserade man *den andre*, det vill säga den mediespridda populärkulturen och konsumtionssamhället i vidare mening. Jag skulle vilja beskriva det svenska kulturlivets position i fråga om öppenhet och innovation i följande figur:

Dimensionen introvert-extrovert anger i vilken utsträckning bestäms agerandet utifrån ett inominstitutionellt perspektiv, respektive i vilken utsträckning är man öppen för impulser utifrån, både i organisation, arbetsformer och innehåll? Denna figur är gjord på känn och är min tolkning av en komplex situation. Jag vill dock hävda att kulturens institutioner är fångna av sina egna traditioner och strukturer och men inriktade på att

bevara och förvalta både organisatoriska och innehållsliga traditioner än på att utforska nya möjligheter. I en önskvärd framtid skulle cirkeln röra sig upp mot nordost och vi skulle få en utåtriktad, öppen och innovativ kultur och kulturpolitik.

Kulturpolitiken har formats av flera olika bakomliggande ideologier och strategier:

1. Estetisk fundamentalism: renhet
2. Bildningsidealism: god konst åt folket
3. Social ingenjörskonst: hygien, kompensation, fördelning

Den estetiska fundamentalismen skiljer sig inte till sin art från andra fundamentalistiska åskådningar: man anser sig sitta inne med sanningen om vad som är bra och dåligt, att konsten lever efter egna lagar, att sanningen förvaltas av ett prästerskap och att det måste föras ett heligt krig mot de otrogna.

Bildningsidealismen är en lightversion som kännetecknar till exempel folkbiblioteken och public-service-TV. Den sociala ingenjörskonstens kulturpolitik har varit inriktad på regional rättvisa, filmcensur och på att hålla barnens miljöer fria från kommersialism.

Gemensamt för de tre ideologierna är omsorgen om gränsskyddet mot den dåliga konsten och kulturen och att det måste föras en kamp. Denna kamp har genom tiderna förts med olika argument:

1. Religiösa: synd, förtappelse
2. Hygieniska: smuts, smitta, berusning
3. Ras och kön: det främmande, det kvinnliga, det förföriska, prostitution
4. Ekologiska: miljökatastrof, ”de globala akustiska oljeutsläppen” (Torsten Ekbohm).

1900-talet var kulturpanikernas århundrade. Eliten kämpade mot den framväxande kulturindustrin – och förlorade på varje frontavsnitt (från kampen mot serier och jazz till rockmusik, video och chatt på internet). Kulturpaniken följer med sin tid, och listan ovan anger därför också en tidsaxel. Rimligen borde vi snart ha en kulturpanik som använder

terroristskräcken som grund för sitt bildspråk.

En ny kulturpolitik måste bygga på att konsumtion av mediebaserad konst, kultur och underhållning är en dominerande och växande aktivitet i dagens samhälle och att vi alla lever inom ramen för en populärkulturell matris vad gäller vår estetiska sensibilitet och våra tolkningsramar. Musiken, alla slags musik, använder vi som ett slags soundtrack, ofta personligt men alltid som ackompanjemang – hur ofta lyssnar vi med 100 procent av vår uppmärksamhet? Vi har liknande fenomen inom de andra konstarterna.

Vi svenskar förvärvsarbetar sammanlagt drygt 6 miljarder timmar om året, medan vi konsumerar, medier, kultur och underhållning i över 20 miljarder timmar, och tendensen är att arbetet minskar, medan kultur och underhållning ökar.

Denna utveckling har i stort sett skett under de trettio år vi levt med kulturpolitiken, men kulturpolitiken som sådan är nästan helt opåverkad av den – den utgör på något sätt kulturpolitikens mörka fond, och som sådan är den en effektiv bakgrund för kulturkampens retorik, där vi framställs som passiva offer som lever i synd, utsatta för smitta, förförelse och miljöförstörelse...

Men kulturkampens bild av konsumenterna som passiva offer stämmer inte med vare sig vår självbild eller med studier kring kulturvanorna (se *Ikoner* 2002:3 eller www.polyvalent.se/framtidsfilerna/tillsammans.htm). Vi lever alla ett rikare och mer varierat kulturellt liv idag än för trettio år sedan, och den bild man då hade i kulturkampen av en framtidsnation av degiga soffpotatisar stämmer inte med dagens verklighet.

Mångfalden finns, vi tar för oss och det är populärkulturen som står för energikutvecklingen.

Det finns en enorm sprängkraft i den globala kulturindustrin (som omfattar allt från mat, mode och resor till filmer, böcker och musik). Kulturindustrin är i själva verket det kanske tydligaste uttrycket för globaliseringen – vi möter samma moden, filmer, musik och referensramar vart vi än åker i världen! Nu utvecklas kulturindustrierna till upplevelseindustrier – design, berättelser och bilder blir det centrala innehållet i alla varor och tjänster (Saab säljer sin nya bil som ”ännu en produkt från upplevelseindustrin i Trollhättan”), och nu smälter datorer, internet, TV och mobiltelefoner samman till integrerade underhållningsmaskiner.

Denna expansion finner sin väg in i allas vår vardag och i vår livspraktik. Den påverkar vår estetiska och känslomässiga sensibilitet (mer och mer av verkligheten upplevs som att ”det är precis som i TV”), den påverkar vad som uppfattas som kulturellt kapital (och som bestämmer vårt ”värde” i den sociala kontexten) och vilka arenor och uttryck vi använder i vårt identitetsbygge.

I denna nya verklighet blir det kanske/säkert svårare att utskilja konsten, i varje fall den goda konsten som *ett särskilt område* med egna uttryck och lagar. ”Kulturpolitikens kultur” blir en subkultur bland andra. Men samtidigt expanderar det estetiska fältet enormt, eftersom estetik och konst, form, kvalitet och dramaturgi blir *kontexten* för alla varor och tjänster som produceras. Dan Lundberg, Krister Malm och Owe Ronström beskriver i boken *Musik, medier, mångfald* hur samhället som hel-

het kan beskrivas som ett slags audition, där alla tävlar om att synas:

I det ”mångkulturella” samhället pågår en permanent audition. Grupper av olika slag trängs i farstun, bråkar om vem som skall erbjudas plats på de scener där synlighet produceras. De bråkar och förhandlar om hur uppträdandet skall utformas, i vilka kläder och med vilka attribut de skall framträda, och med vad de skall locka publiken att se och höra dem. Alla vill de framstå som olika, som skilda och särpräglade. De som lyckas bäst vinner första pris i form av synlighet, tills nästa tävlande knuffar ner dem från prispallen.

Den klassiska svenska kulturpolitiken från 1970-talet lider av ett slags beröringsångest, men den nya kulturpolitiken som nu ska börja få sin form måste se kulturen i det mycket vidare sammanhang jag pekat ut. Det krävs både en ny ideologi och en ny praktik som bygger på en kunskap om de sammanhang jag skisserat här. Man måste bryta sig ur de mentala fångelser som begränsat möjligheterna till förnyelse under så lång tid. Det krävs också en ”ny världsbild” (nyckelord: global, populärkultur, upplevelseindustrier, uppmärksamhetsekonomi) och en kunskap om de nya kontexter som aktiveras genom vår nya sensibilitet. Basen för en sådan kulturpolitik blir inte regional rättvisa utan konkurrens, kreativitet och innovationsförmåga. Och vi måste aktivera och frigöra den enorma potential som ligger i att Sverige idag är ett mångkulturellt land. Invandrarna är ingen belastning för Sverige. Det är utestängningen av dem som står oss alla dyrt genom den mänskliga utvecklingspotential som fryses ner till bitterhet, frustration och tyst revolt.

POSTTIDNING B
AVS. BTJ AB
221 82 LUND

IKONER

IKONER – vision och tradition